

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШКАДАИ ДАВЛАТИИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКИСТОН
БА НОМИ СОТИМ УЛУҒЗОДА**

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТДУ: 809.155.0+802.0

ТКБ: 81.2(2 ТОҶ) 81.2 АНГ.

П-26

Парвоя Нурҷаҳон Зармастовна

**ХУСУСИЯТҲОИ МИЛЛӢ-ФАРҲАНГИИ
ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҲОИ ЗАБОНИ ВАҲОНӢ
ДАР МУҚОИСА БО ЗАБОНИ АНГЛИСӢ
(таҳқиқоти забоншиносии фарҳангӣ ва қавмӣ)**

Автореферати диссертатсия

барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD)- доктор аз
рӯйи ихтисоси 6D021300 – Забоншиносӣ (6D021302 - Забоншиносии
муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ)

ДУШАНБЕ — 2022

Диссертатсия дар кафедраи забоншиносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷумаи Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода омода гардидааст.

- Рохбари илмӣ:** **Матробиён Саодатшо Қосимзода** – номзади илмҳои филологӣ, дотсент, вакили Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон
- Мушовири илмӣ:** **Мамадназаров Абдусалом** – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони англисӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
- Муқарризони расмӣ:** **Парвонахон Чамшедов** – доктори илмҳои филологӣ, профессор, профессори кафедраи забонҳои хориҷии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
- Азизова Мастона Ҳамидовна** – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забонҳои хориҷии факултети дипломатия ва сиёсати Академияи идоракунии давлатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
- Муассисаи пешбар:** Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Ҳимояи диссертатсия санаи 24-уми сентябри соли 2022, соати 15⁰⁰ дар чаласаи Шурои диссертатсионии 6D.KOA-036 назди Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода бо нишони 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Ф. Муҳаммадиев 17/6, маҷлисоҳои Шурои олимон баргузор мегардад.

Бо муҳтавои диссертатсия тавассути сомонаи www.ddzt.tj ва дар китобхонаи илмӣ Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода шинос шудан мумкин аст.

Автореферат санаи «___» _____ 2022 фиристода шуд.

Котиби илмӣ Шурои диссертатсионӣ,
номзади илмҳои филологӣ, дотсент

Ҳасанова Ш.Р.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Зарбулмасал ва мақол, ки унсури муҳимми забон ва маданияти миллӣ маҳсуб меёбанд, қоидаҳои пайдор, таҷрибаи ғании мардум, урфу одатҳои тақрорнашаванда, ғасоҳати зиндагӣ ва шароити маишӣ ҳар як халқро дар худ таҷассум менамоянд. Аз ин лиҳоз, зарурати омӯзиш ва таҳқиқи муқоисавии хусусиятҳои миллию фарҳангии зарбулмасалу мақолҳо дар забонҳои ваҳонӣ ва англисӣ аз нуқтаи назари забоншиносии фарҳангӣ ва қавмӣ муҳимияти таҳқиқотро ташкил медиҳанд.

Тазаккур бояд дод, ки зарбулмасалу мақолҳо нишондиҳандаи муҳимми тафаккури мардумӣ буда, бо хусусиятҳои миллӣ ва фарҳангӣ робита доранд. Онҳо бо зеҳният, урфу одат, оин, зисту зиндагӣ ва сирати миллӣ вобастаанд. Забон як манзараи ҳоси ҷаҳонро инъикос намуда, ба шуур ва зеҳнияти дорандаи ӯ мутобиқат мекунад. Аз рӯйи ақидаи муҳаққиқон, забон ба зеҳну тафаккури соҳибони худ таъсир расонида, маданияту фарҳангиро фаро мегирад, ки дар он ҷиҳатҳои ҳулки миллӣ ва хусусияти нигориши ҷаҳон инъикос ёфтааст.

Оид ба зарбулмасал ва мақолҳои ваҳонӣ то ҳол таҳқиқоти мукаммале ба анҷом нарасидааст, ба истиснои баъзе ишораҳои иҷмолӣ, ки аҳён-аҳён ба назар мерасанд.

Забоншиносон дар таҳқиқи мавзӯҳои забони ваҳонӣ барои тасдиқи афкори худ зарбулмасалу мақолҳоро ҳамчун далел гоҳе истифода бурдаанду ҳалос. Аз ин рӯ, аксарияти масъалаҳои асосии омӯзиши забонии зарбул- масалу мақолҳо ба пажӯҳиши амикӣ ниёз доранд. Хусусан, дар мавриди муқоиса намудани онҳо аз нигоҳи этнолингвистӣ ва забоншиносии фарҳангӣ зарурати таҳқиқоти илмӣ эҳсос мешавад. Маҳз, ҳамин масъалаҳо мубраммӣ ва воқеияти таҳқиқоти мазкурро ба миён овард.

Зарбулмасалу мақолҳо вобастагии зеҳнияти ҳоси мардумро, ба мисли расму оин, зисту зиндагӣ ва ҷаҳонбинӣ дар бар мегиранд. Омӯзиш ва пажӯҳиши хусусиятҳои миллию фарҳангии зарбулмасалу мақолҳои забони ваҳонӣ дар муқоиса бо забони англисӣ равшанӣ навино дар таҳқиқоти илмӣ забони ваҳонӣ, хусусан забоншиносии тоҷик, хоҳад кушод.

Масъалаи муқоисаи хусусиятҳои миллию фарҳангии зарбулмасалу мақолҳои забони ваҳонӣ бо забони англисӣ аз назари забоншиносии фарҳангӣ ва забоншиносии қавмӣ то имрӯз ба таври бояду шояд мавриди омӯзиши забоншиносон қарор нагирифтааст. Ҳарчанд дар масъалаҳои фонетика, вожашиносӣ ва грамматикаи забони ваҳонӣ аз ҷониби забоншиносони ватаниву хориҷӣ И.И. Зарубин [1917], Г. Моргенстерне [1932], С.И. Климчитский [1936], В.С. Соколова [1962], Д.Л. Лоример [1958], Т.Н. Пахалина [1975], И.М. Стеблин-Каменский [1976; 1981; 1999], Б.Б. Лашкарбеков [1982], А. Саидмамадов [1983], А. Мирбобоев [1991], С.Қ. Матробиён [2005], Я. Обртелова [2017], Ш. Ғуломалиев [2020] ва дигарон таҳқиқоти илмӣ анҷом ёфтааст, аммо ба таври муқоиса бо забонҳои гуногунниҳом то ҳол кори илмӣ мукаммале рӯйи кор наомадааст.

Ягона коре, ки аз ҷониби бархе аз муҳаққиқони номбурда дар ҳамин самт иҷро шудааст, ин ҷамъ овардан ва сабти қисми каме аз зарбулмасалу мақолҳо мебошад, ки дар асарҳои илмӣ барои таҳлили грамматикӣ истифода намудаанд. Аз ҷумла, муаллифони китоби «Языки Восточного Гиндукуша: Ваханский язык (Забонҳои шарқии Ҳиндукуш: Забони ваҳонӣ)» А.Л. Грюнберг ва И.М. Стеблин-Каменский 37 зарбулмасалу мақоли ваҳониро, ки солҳои 1967 – 1972 бевосита аз соҳибзабонон сабт кардаанд, дар китоб дарҷ намуда, ба забони русӣ онҳоро тарҷума намудаанд ва ҳамзамон, қисмеро шарҳу тафсир низ додаанд. Ҳамчунин, дар фарҳангномаҳои ҷудогонаи муҳаққиқон Д.Л. Лоример [1958], А. Бадахшӣ [1960], И.М. Стеблин-Каменский [1999] ва лугате, ки дар қисмати охири очерки грамматикӣ Т.Н. Пахалина [1975] оварда шудааст, дарҷ гардидаанд.

Соли 2016 нахустин маротиба аз ҷониби муҳаққиқони забони ваҳонӣ С.Қ. Матробиён ва А. Мирбобоев маҷмуае бо номи «Ганҷи Ваҳонзамин. Маҷмуаи осори мардумӣ» ба нашр расид, ки дар он як бахши алоҳида ба зарбулмасалу мақолҳо бахшида шудааст. Дар ин бахш 286 зарбулмасалу мақол бо тартиби алифбо оварда шудааст. Ин ягона маводи муқаммале мебошад, ки зарбулмасалу мақолҳои фаровонро дарбар мегирад. Азбаски маҷмуа хусусияти таҳлилӣ надорад, зарбулмасалу мақолҳо аз ҷониби мураттибон таҳлил нашудаанд, аммо гунаҳои гуногун ва навишти дурусти онҳо дода шудааст.

Баъдан, дар соли 2017 аз ҷониби С.Қ. Матробиён китобчае барои хурдсолон бо номи «Мэталиш» (Маталҳо) [2017] бо ороиши суратҳои ба мақолҳо (маталҳо) мувофиқ ҷоп мегардад. Дар китобчаи мазкур 16 мақол (матал) оварда шудааст, ки онҳо сирф мақолҳои (маталҳои) ваҳонӣ мебошанд.

Дар маҷмӯъ, дар забоншиносии тоҷик таҳқиқот доир ба масалшиносӣ асосан аз солҳои 60-уми асри XX оғоз гардида, он дар қорҳои Б. Тилавов [1963; 1975; 1989], Я. И. Калонтаров [1965; 1969] ва дигарон таҷассум меёбад.

Инчунин, зарбулмасалу мақолҳо дар асоси асарҳои нависандагони муносири тоҷик аз назари забоншиносӣ дар қорҳои илмӣ муҳаққиқон Н. Маъсумӣ [1954], Р. Ғаффоров [1966; 1990], Б. Камолиддинов [1967], Ҳ. Ҳусейнов [1963; 1973], М. Фозилов [1976] таҳлил шудаанд. Таҳқиқи зарбулмасалу мақолҳо аз назари муқоисавӣ дар асарҳои илмӣ Ф.М. Турсунов [1999], О.Ш. Иқболов [2017], Ш.А. Норов [2018] ва Юнусӣ Аҳтамшо [2019], инчунин, дар забонҳои бадахшонӣ, хусусан забони шуғнонӣ аз ҷониби С. Алихонова [2006] ба анҷом расидааст.

Ноғуфта намонад, ки масалшиносии ҷаҳонӣ ҳанӯз хеле барвақт оғоз гардида, аввалин асари А. Тейлор «Зарбулмасалҳо ва номгӯи зарбулмасалҳо» дар солҳои 20-уми асри XX навишта шудааст. Бори нахуст соли 1931 дар Донишгоҳи Ҳарвард («Зарбулмасалҳо») ва баъдан дар соли 1934 аз ҷониби Академияи Фин («Номгӯи зарбулмасалҳо») ном асарҳои А. Тейлор нашр шуда, соли 1962 дар Копенгаген бознашр мешаванд. Асарҳои ӯ оид ба таҳқиқоти масалшиносӣ дар байни фолклоршиносони хориҷӣ мавқеи муҳимро касб мекунад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо), мавзӯҳои илмӣ. Мавзӯи таҳқиқот дар робита бо мавзӯҳои илмӣ кафедраи забоншиносии муқоисавӣ ва

назарияи тарҷумаи Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон, ки барои солҳои 2016-2020 тасдиқ гардида буд, таҳия шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Ҳадафи асосии таҳқиқот, пеш аз ҳама, муайян намудани хусусиятҳои миллию фарҳангии зарбулмасалу мақолҳои забони ваҳонӣ дар муқоиса бо забони англисӣ, тавсиф ва ошкор намудани нишонаҳои умумӣ ва мухталифи типологии зарбулмасалу мақолҳо дар забонҳои муқоисашаванда мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои ноил гаштан ба ҳадафҳои пешниҳодшуда дар диссертатсия ҳалли масъалаҳои зеринро вазифаи кори худ қарор додем:

- таҳлили вижагиҳои миллию фарҳангии зарбулмасалу мақолҳои ваҳонӣ дар муқоиса бо забони англисӣ аз назари забоншиносии фарҳангӣ ва қавмӣ;
- таснифи маъноии зарбулмасалу мақолҳои забонҳои ваҳонӣ ва англисӣ;
- тавсифи монандӣ ва фарқияти зарбулмасалу мақолҳои ваҳонӣ ва англисӣ аз нигоҳи тасвири забонии ҷаҳон;
- таҳлили муқоисавии зарбулмасалу мақолҳо дар забонҳои гуногунӣ, вале аз назари таърихӣ мансуби як оила;
- муайян намудани зарбулмасалу мақолҳое, ки дар раванди рушд ва тақомули забон муодили худро дар забонҳои муқоисашаванда пайдо намудаанд;
- таҳлили маъноии зарбулмасалу мақолҳои мансуб ба забонҳои ваҳонӣ ва англисӣ;
- муайян намудани нишонаҳои фарқкунандаи зарбулмасал ва мақолҳо дар низомии воҳидҳои умумӣ аз назари забоншиносии фарҳангӣ;
- муқаррар намудани ҳудудҳои умумӣ ва хусусӣ барои зарбулмасалу мақолҳои забонҳои муқоисашаванда ва муайян намудани омилҳои забонӣ, ки вобастагии ҳудудҳои монандӣ ва тафриқавиро нисбат ба тавсифи сохтори зарбулмасалу мақолҳо, инчунин, нисбат ба фасоҳат ва маъноии онҳо нишон медиҳанд.

Объекти таҳқиқот. Объекти таҳқиқи кори диссертатсионӣ зарбулмасалу мақолҳои забони ваҳонӣ дар муқоиса бо зарбулмасалу мақолҳои забони англисӣ қарор гирифтааст, ки то ҳол аз назари муҳаққиқони забоншинос дур мондааст.

Мавзӯи таҳқиқот. Мавзӯи қор таҳқиқ ва таҳлили хусусиятҳои миллию фарҳангии зарбулмасалу мақолҳои забони ваҳонӣ дар муқоиса бо забони англисӣ аз нуқтаи назари забоншиносии фарҳангӣ ва қавмӣ мебошад.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Асосҳои назариявии таҳқиқоти мазкурро асарҳои илмию назариявии олимони забоншинос ва фолклоршинос ташкил медиҳанд. Хусусан, доир ба масъалаҳои назариявии тасвири ҷаҳон дар зарбулмасалу мақол ва забону фарҳангҳои гуногуни ҷаҳон асарҳои муҳаққиқон И.М. Снегирев [1848], А.А. Потебня [1895], И.В. Дал [1899], Ф.И. Буслаев [1959], О. Широкова [1931], М.А. Рибникова [1961], В.П. Фелитсина [1979], С.Г. Гаврин [1958], А.М. Бабкин [1964], А.А. Молотков [1967], В.П. Жуков [1978],

В.М. Мокиенко [1989], Н.М. Шанский [1985] маҳаки асосии таҳқиқ мебошанд. Дар забоншиносӣ ва фолклоршиносии тоҷик бошад, доир ба ин масъала назарияи муҳаққон Б. Тилавов [1962, 1967], Н. Маъсумӣ [1959], Р. Ғаффоров [1966;1990], Б. Камолиддинов [1967], Ҳ. Ҳусейнов [1963;1973], М. Фозилов [1976], Я.И. Калонтаров [1989], Ф. Муродов [2001], Ф.М. Турсунов [2006], С. Алихонова [2006], О.Ш. Иқболов [2017], Ш.А Норов. [2018], А. Юнусӣ [2019] асоси таҳқиқоти мазкурро дар бар мегирад.

Ҳамчунин, ба масъалаҳои муқоисавӣ ва андешаҳои лингвофарҳангӣ ба олимони тоҷик П. Чамшедов [2010], О.О Муҳаммадҷонов [2010], М. Аламшоев [2002], А. Мирбобоев [1991], С.Қ. Матробӣён [2005], М. Иматшоева [2010], М. Броимшоева [2006], М. Бобомуродова [2012], Т. Ашӯрова [2017] ва ба забоншиносони рус Е.М. Верещагин [1980], В.Г. Костомаров [1983], Н.Д. Арутюнов [1991], Ю.Д. Апресян [1995], А. Вежбиская [1996], В.Н. Телия [1996], В.В. Воробёв [1997], Ю.С. Степанов [1997], Н.И. Жинкин [1998], С.Г. Тер-Минасова [2000], В.А. Маслова [2001], В.И. Карасик [2004], Н.Н. Семенов [2004], Е.И. Селиверстова [2009] М.Ю. Котова [2010], В.В. Красних [2018] таъям намудем.

Заминаҳои эмпирикӣ. Заминаи асосии омӯзишӣ ва таҷрибавии диссертатсияро маводи ҷамъовардаи муаллифи рисола дар солҳои 2016 – 2020 дар замони таҳқиқоти экспедитсионӣ дар водии Вахон, асосан дар деҳаҳои Намадгута, Даршай, Шитхарв, Зумудг, Навобод, Туғғоз, Вранг, Ширгин, Зонг ва Лангар (Киҳн), инчунин дар шаҳри Исломободи Покистон (аз вахонизабониҳои покистонӣ, ки дар шаҳри мазкур зиндагӣ мекунанд) ҷамъ оварда шудааст, ташкил медиҳад.

Пойгоҳи таҳқиқот. Пойгоҳи таҳқиқотро маҷмуи зарбулмасалу мақолҳои забони англисӣ аз «Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикӣ-англисӣ-русӣ»-и Субҳинисо Бегматова ва забони вахонӣ аз «Ганҷи Вахонзамин (маҷмуаи мардумӣ)»-и С.Қ. Матробӣён ва А.Мирбобоев, инчунин «Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ», «Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик (фарҳанги фразеологӣ)»-и М. Фозилов, «Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ»-и Мамадназаров А., «Большой англо-русский словарь»-и В.К. Мюллер ва «Англо-русский фразеологический словарь»-и А.В. Кунин ташкил медиҳанд.

Навгони илмӣ тадқиқот. Навгони илмӣ тадқиқот, пеш аз ҳама, ин пажӯҳиши махсуси муқоисавии хусусиятҳои миллию фарҳангии зарбулмасалу мақолҳои забонҳои низомашон гуногуни мутааллиқ ба як оилаи забонҳо – забони вахонӣ ва забони англисӣ аст. Дар рисола аз нуқтаи назари забоншиносии фарҳангӣ (лингвокултурологӣ) ва забоншиносии қавмӣ (этнолингвистӣ) умумият ва фарқияти зарбулмасалу мақолҳои ду мардуми аз назари ҳудудӣ аз ҳам дур, ки забонашон мансуби як ҳавзаи ҷуғрофӣ нест, яъне вахонизабонон ва англисзабонон муайян мегардад.

Нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Зарбулмасалу мақолҳо таърих, анъана, урфу одат, умуман, мероси маънавии ин ё он халқро инъикос мекунанд, ки он барои ҳалли масъалаҳои

забоншиносии фарҳангӣ ва қавмӣ мусоидат мекунанд. Дар онҳо тасвири забонии ҷаҳони андешаи мардумони забонашон муқоисашаванда ба таври хос инъикос меёбад.

2. Бо вучуди фарқияти робитаҳои фарҳангиву таърихӣ мардумони вахонизабон ва англисзабон, дар байни зарбулмасалу мақолҳо миқдори муайяне мавҷуданд, ки аз ҷиҳати маъно шабоҳат доранд. Умумият ва фарқияти зарбулмасалҳо ва мақолҳоро танҳо тавассути хусусиятҳои миллию фарҳангии онҳо метавон баръало мушоҳида кард.
3. Зарбулмасалу мақолҳои забонҳои вахонӣ ва англисӣ аз назари мавзӯӣ таҳлил мешаванд. Мавзӯҳои таснифшудаи зарбулмасалу мақолҳо нишон медиҳанд, ки то чӣ андоза забонҳои муқоисашаванда хусусиятҳои миллию фарҳангии соҳибон – гӯяндагонашонро дар худ фаро мегиранд.
4. Зарбулмасалҳое, ки сифати арзиши умумиинсонӣ, ба мисли сабр кардан, меҳнат, меҳмоннавозӣ ва эҳтиромро инъикос менамоянд, бештар дар байни мардум маълуму машҳуранд. Дар зарбулмасалу мақолҳои забонҳои муқоисашаванда ин арзишҳои ахлоқӣ ба таври хеле барҷаста инъикос меёбанд.
5. Хусусиятҳои хоси андешамандӣ ва ҷаҳонбинии халқу миллатҳоро омӯхта, арзишҳои миллий ва хусусиятҳои умумӣ ва хоси шинохти олами атрофи соҳибзабонон муқаррар карда мешавад. Таҳлилҳои забоншиносии фарҳангӣ ва қавмӣ зарбулмасалу мақолҳои тоҷикони вахонизабон ва мардумони англисзабон маҳз ҳамин хусусиятҳоро нишон медиҳанд.
6. Хусусиятҳои миллию фарҳангии зарбулмасал ва мақолҳои забони вахонӣ, ки яке аз забонҳои шарқӣ эронӣ маҳсуб меёбад, бо забонҳои низомашон гуногун дар мисоли забони англисӣ муқоиса мешавад. Маълум мегардад, ки дар байни соҳибони ин забонҳо, новобаста аз фарқиятҳои миллию фарҳангӣ ва ҷуғрофӣ як тасвири умумии ҷаҳон мавҷуд аст.

Аҳамияти назариявӣ ва илмию амалии таҳқиқот аз он иборат аст, ки диссертатсияи мазкур барои корҳои пажӯҳишӣ минбаъда дар соҳаҳои забоншиносии фарҳангӣ ва забоншиносии қавмӣ метавонад мусоидат кунад. Натиҷаҳои таҳқиқот барои ҳалли як қатор масъалаҳои амалӣ ва назариявии ин самт метавонанд истифода шаванд ва ҳамчун асос ва замина барои таҳқиқотҳои минбаъдаи илмию назариявии ин самтҳои забоншиносӣ хидмат намоянд.

Хусусиятҳои миллию фарҳангии зарбулмасалу мақолҳои забони вахонӣ дар муқоиса бо забони англисӣ ба ҳалли масъалаҳо барои зоҳир намудани қонуниятҳои умумӣ ва хусусии забонҳои вахонӣ ва англисӣ дар соҳаи вожашиносӣ ва барои муайян намудани роҳҳои бештар муносиби тарҷумаҳои зарбулмасал ва мақолҳои вахонӣ ба англисӣ мусоидат мекунанд. Чунин амал барои ҳал намудани як қатор масъалаҳои ҷудогонаи тарҷумаи амалӣ ва назариявӣ кумак мерасонад.

Аҳамияти амалии таҳқиқот ҳангоми таҳияи барномаҳо ва коркарди масъалаҳое, ки бо таҳқиқоти муқоисавии зарбулмасалу мақолҳои мардуми тоҷик аз нуқтаи назари забонӣ алоқаманданд, зоҳир мегардад. Натиҷаҳои ин пажӯҳишро

метавон ҳамчун мавод дар корҳои таҳқиқотӣ истифода кард. Пеш аз ҳама, зарбулмасал ва мақолҳои забонҳои мазкурро ҳамчун маводи мусаввар ба китобҳои дарсӣ ва лавозимоти кишваршиносӣ ворид кардан мумкин аст. Арзиши дигари амалии кори илмӣ мазкур дар он аст, ки дар омӯзиши фанҳои фразеология ва луғатшиносӣ, таҳияи қомусҳои дузабона, китобу дастурамалҳои дарсӣ, маҷмуаи зарбулмасалҳо, инчунин дар омӯзиши забони англисӣ дар муассисаҳои таълимӣ ҳамчун воситаҳои тақмили ҳусни баён ва сифати тарҷума ҳангоми омӯзиши фанҳои хос далелҳои ин таҳқиқотро метавон истифода бурд. Дастурамалҳои ҷудогонаи кори илмиро дар тавсифи забонҳои мавриди таҳқиқ қароргирифтаи рисола истифода бурдан мумкин аст.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки масъалаи мазкур бо таҳлилу баррасии назариявӣ ва қиёсу муқобилаи илмӣ таъмин буда, бар мабной нуктаҳои мушаххаси методологӣ, маводи гуногунҷанбаи таҳлилӣ дар мувофиқат бо сохтор, мақсаду вазифаи таҳқиқ бунёд ёфтааст.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯ ва муҳтавои диссертатсия ба таҳқиқи муқоисавии зарбулмасалу мақолҳои ду забон – забонҳои ваҳонӣ ва англисӣ, ки аз назари типологӣ аз ҳам мухталиф ва аз назари ҳешовандӣ шомили як оила мебошанд, бахшида шудааст. Вобаста ба масъалаи таҳқиқот диссертатсия ба ихтисоси илмӣ 6D021300 – Забоншиносӣ (6D021302 - Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ) мувофиқат менамояд.

Саҳми шахсии доктараи дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Хусусиятҳои миллию фарҳангии зарбулмасалу мақолҳои забони ваҳонӣ дар муқоиса бо забони англисӣ аз нуктаи назари забоншиносии фарҳангӣ ва қавмӣ бори нахуст дар шакли диссертатсия ба таври мукамал таҳқиқ карда шуд.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Муҳтавои диссертатсия дар маърузаву гузоришҳо дар конференсияҳои ҳарсолаи илмию назариявӣ ҳайати профессорону устодони Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино, Донишгоҳи байнал-милалӣ сайёҳӣ ва соҳибқории Тоҷикистон, ва дигар конференсияҳои минтақавию ҷумҳуриявӣ мавриди муҳокимаву баррасӣ қарор гирифтааст. Диссертатсияи мазкур дар сексияи забоншиносии ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ (суратчаласаи № 9 аз 10 июни соли 2021), кафедраи забоншиносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷумаи Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода (суратчаласаи № 4 аз 10 ноябри соли 2021) ва Шурои олимони факултети забони англисии Донишқадаи мазкур (суратчаласаи № 9 аз 23 апрели соли 2022) муҳокима шуда, ба ҳимоя тавсия шудааст.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Натиҷаҳои асосии таҳқиқот дар 11 мақолаи илмӣ, аз ҷумла, 5 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интишор шудаанд. Рӯйхати онҳо дар охири автореферат оварда шудааст.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз номгӯи ихтисораҳо, муқаддима, тавсифи умумии таҳқиқот, 3 боб, хулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот ва феҳристи адабиёт иборат аст. Ҳаҷми умумии диссертатсия аз 153 саҳифаи ҳуруфи компютерӣ иборат мебошад.

ҚИСМИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТ

Боби якуми диссертатсия – «**Асосҳои назариявии таҳқиқоти муқоисавии зарбулмасалу мақолҳо дар илми забоншиносӣ**» номгузорӣ шуда, аз 5 фасл иборат аст:

Фасли якуми боби мазкур «**Зарбулмасалу мақолҳо – мавзӯи асосии таҳқиқоти забоншиносии фарҳангӣ ва қавмӣ**» ном дорад, ки дар он асосҳои назариявии зарбулмасалу мақолҳо ҳамчун объекти муҳимми таҳқиқоти забоншиносии фарҳангӣ ва қавмӣ мавриди таҳлил қарор дода мешавад. Забоншиносии фарҳангӣ, ки забонро ҳамчун ҷузъи фарҳанг меомӯзад, аз сарҳатти инсонмехварӣ (антропосентризм) дар забон-шиносӣ маншаъ мегирад ва тасвири ҷаҳони атрофро ба воситаи забонҳои милли баррасӣ мекунад. Аз ин рӯ, сегонаи «инсон, забон ва фарҳанг» дар ҷаҳорҷӯби бархӯрди забоншиносӣ фарҳангшиносӣ таҳқиқ мешаванд.

Азбаски масъалаҳои омӯзиш ва ҳифзи хусусиятҳои хоси фарҳангҳои милли аҳамияти рӯзафзунро касб мекунад, омӯзишу таҳқиқи лингвистии паремиология, хусусан зарбулмасалу мақол, ки афкори ақидаҳои дар асоси таҷрибаи халқ ва ё гурӯҳи одамон ҳосилшударо ба таври мухтасару образнок ифода мекунад, дар замони муосир арзиши баланди илмиро соҳиб мебошад. Зарбулмасалу мақолҳо аз таҷрибаи зиндагии зиёда аз ҳазорсолаи башар, рӯзгори гуногунранги инсоният ба вучуд омада, намунаи ҷолиби фарҳангу зиндагии мардумони оламанд. Дар офаридани онҳо ҳамаи табақаҳои ҷамъият ширкат меварзанд ва онҳо барои ифодаи афкори ҷаҳоншиносӣ халқ хидмат мекунад. Зарбулмасалу мақолҳо ифодакунандаи мафкура, савия ва ҷаҳонбинии мардум мебошанд.

Барои фаҳмидани фарҳанг ё тамаддуни бегона зарур аст, пеш аз ҳама, забони онҳоро омӯхт. Аз ин тасаввурот соҳае дар забоншиносӣ ба вучуд омад, ки бо номи забоншиносии қавмӣ (этнолингвистика) машҳур аст. Мақсади асосии он иборат аст аз тасаввуре, «ки забонҳо бояд дар робитаи ногуфтаҳои бо олам ва фарҳанги халқҳое, ки бо ин забонҳо гуфтугӯ мекунад, омӯхта шаванд»¹. Ҷояҳои ибтидоии назарияи робитаи наздики байни забон ва фарҳангро бори нахуст дар илми замони нав В. фон Хумболдт баён карда буд. Ин ғояҳо бо шиддати бештар ва ё камтар аллакай яку ним аср инкишоф меёбанд. Дар нимаи аввали асри XX таҳқиқи муносибати тарафайни забон ва фарҳанг, пеш аз ҳама, бо номи Э. Сепир, Б. Уорф, Л. Витгенштейн, инчунин бо номҳои А.А. Потебня, Л.С. Виготский, Л.В. Шерба ва дигарон алоқаманд мебошанд. Чунончи, Л.В. Шерба навишта буд, ки: «забон ва

¹ Тер-Минасова, С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. Учеб. пособие / С.Г.Тер-Минасова. – Москва: Слово, 2000. – 624 с. – С. 44.

фарҳанг дар ҳамкорӣ ва таъсири мутақобила қарор доранд ва ҳар як забон фарҳанги он халқро инъикос мекунад, ки бо он забон гуфтугӯ мекунад»².

Зарбулмасалу мақолҳо ҳамчун порчаҳои тасвири забонии ҷаҳон таҷассумгари мафкураи забонӣ ба шумор рафта, арзишҳои миллии умумибашарию муаррифӣ мекунанд. Таҳлили арзишҳои миллии умуми-башарӣ имкон фароҳам меорад, то ба шуури забонии халқиятҳои гуногун дастрасӣ пайдо намуда, бо онҳо ошно гардид. Аз ин ҷост, ки зарбулмасалу мақолҳои забонҳои гуногун мавзӯи баҳси забоншиносии фарҳангӣ ва қавмӣ гаштааст.

Забоншиносии фарҳангӣ ва қавмӣ, ки дар худ забоншиносӣ ва фарҳангшиносиро дар бар гирифтааст, забонро ҳамчун падидаи фарҳангӣ меомӯзанд. Мушкилоти робитаи забон ва фарҳанг диққати ҷиддии забоншиносони ватанӣ (П. Ҷамшедов, С. Неъматов, О.О. Муҳаммадҷонов, М. Аламшоев, А. Мирбобоев, С. Матробиён, М. Иматшоева, М. Броимшоева, М. Ҷаъфаров, М. Бобомуродова, Т. Ашӯрова) ва хориҷӣ (Ю.Д. Априсян, Н.Д. Арутюнова, Г.А. Брутян, Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров, А. Вежбиская, В.В. Воробёв, Н.И. Жинкин, В.И. Карасик, В.В. Красних, Ю.М. Лотман, В.А. Маслова, Ю.С. Степанов, В.Н. Телия, С.Г. Тер-Минасова, В.Н. Топоров, Н.В. Уфимсева ва дигарон)-ро ба худ ҷалб намудааст.

Дар фасли дуюми ин боб – **«Фарқи зарбулмасал аз мақол аз назари забоншиносон ва фолклоршиносон»** назаре ба баҳсҳои забоншиносон ва фолклоршиносон доир ба тафрикаи байни зарбулмасал ва мақол шудааст. Ҳар як зарбулмасал баёни андешаи комил ва дар асоси қонуниятҳои забонӣ ташаккулёфта маҳсуб мешавад. Аз ин рӯ, истифодаи онҳо танҳо ба мақсаду нияти гуяндагон вобаста мебошад ва ба унвони маҷозии «хазинаи ҳикмати халқ» аз қадим боз диққати муҳаққиқонро ба худ ҷалб кардаанд. Олимон ба омӯзишу таҳқиқи ҷанбаҳои гуногуни зарбулмасалу мақол хеле барвақт оғоз намуда буданд. Хусусан, дар асрҳои XIX-XX забоншиносон ва фолклоршиносон «табиати гуногунмаъноии зарбулмасалу мақолҳо таваҷҷуҳ кардаанд»³.

Табиист, ки зарбулмасалу мақолҳо гуногунрангии махсуси шаклиро нишон медиҳанд. Аломати мукаммалии лексикӣ ва маъноӣ ҳамеша ҳалқунанда маҳсуб ёфта, барои таснифоти зарбулмасалҳо хеле муҳим арзёбӣ мегардад. Афкори муҳаққиқонро доир ба тафрикаи зарбулмасалу мақол мо ба таври фишурда чунин метавонем пешниҳод кард: И.М. Снегирев «зарбулмасал аз мақол, пеш аз ҳама, ба пуррагии шаклу маънӣ фарқ мекунад; дувум бо мазмун фарқ дорад: «Зарбулмасал дар худ ҳақиқати барои зиндагӣ муҳимро дорост, мақол бошад, киноя, ташбеҳ ва муқоисаи умумиистеъмолии ибораи забонро ба вучуд меорад»⁴, И. Дал «дар зарбулмасал – мухтасарӣ, истиоранокӣ, пандомезӣ ва хулосабарорӣ, дар мақол –

² Щерба, Л.В. Языковая система и речевая деятельность / Л.В. Щерба. – Ленинград: Наука, 1974. – 427 с. – С. 67.

³ Иванова, Е.В. Пословичные картины мира (на материале английских и русских пословиц) / Е.В.Иванова. – СПб.: Филол. фак-т Санкт-Петербург. гос. унта, 2002. – 160 с. – С. 3.

⁴ Снегирев, И.М. Русские народные пословицы и притчи / И.М.Снегирев. Москва, 1848. – 550 с. – С. 28.

таъбири ноҷоиз ва бетамсил, истиораи сода ва набудани панд»⁵. А.Н. Оркина «зарбулмасал – инъикоскунандаи афкор ва хиради мардум»⁶, О. Широкова⁷, П. Жуков⁸, А.М. Бабкин «дар зарбулмасал маъноӣ маҷозӣ мавҷуд аст, ки мақол онро надорад»⁹, Е.А. Лятский «зарбулмасал – ҳикмати мухтасари дорои ду ҷузъ; мақол дорои як ҷузъ»¹⁰, М.А. Рыбникова¹¹, В.М. Мокиенко «мақол мафҳумро ва зарбулмасал мулоҳизаро ифода мекунад»¹².

Дар фасли сеюми боби мазкур – **«Қолабҳои сохторию маъноии зарбулмасалу мақолҳо дар забоншиносӣ»** ба масоили қолабҳои сохторию маъноӣ, инчунин мавқеъ ва мақоми зарбулмасалҳо миёни дигар падидаҳои забонӣ рӯчуъ шудааст. Нахустин шуда ба омӯзиши ҷанбаи лингвистии зарбулмасалҳо А.А. Потебня оғоз бахшида буд. Баъдан доир ба омӯзиши қолабҳои сохторию маъноии зарбулмасалҳо И.М. Снегирев, М.И. Михелсон, В.И. Дал ибтидо меғуздоранд. Мушоҳидаҳои алоҳида барои хусусиятҳои таркибӣ-семантикии зарбулмасалҳо дар қори академик В.В. Виноградов дида шуда, ба ин мушкилот баъзе мақолаҳои Б.А. Ларин ва дигар олимони бахшида шудаанд. И.М. Снегирев навиштааст, ки «дар забонҳои гуногун шумораи зиёди истилоҳоте ҳастанд, ки барои ифодаи ибораҳои устувори хусусиятҳои гуногундошта қорбурд мешаванд»¹³. Ҳамаи муҳаққиқон пайдоиши мардумии зарбулмасалҳо, муъҷазӣ, зарофат, умумиистеъмолӣ, имконияти ба тарзи нав фаҳмидани маъно, кӯтоҳбаёнӣ, фаҳмой, фишурдагӣ ва пуррагии афкорро дар онҳо қайд кардаанд.

Ба ин масъалаҳо қорҳои В.П. Аникин [1957], В.П. Жуков [1966], Г.Л. Пермяков [1968], В.В. Виноградов [1986] ва дигарон бахшида шудаанд. Дар қорҳои онҳо зарбулмасал ва мақолҳо дар се қолаб омӯхта мешаванд: забоншиносӣ, луғавӣ-семантикӣ ва бадеӣ-образнокӣ.

Дар фасли чоруми боби якум – **«Таҳқиқоти муқоисавии зарбулмасалу мақолҳо дар забонҳои гуногуншиносӣ»**, ки аз як зерфасли **«Таърихи таҳқиқоти зарбулмасалу мақолҳо дар забоншиносӣ»** иборат мебошад, пеш аз ҳама,

⁵ Даль, В.И. Толковый словарь живого великорусского языка [Текст] / В.И. Даль – Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1955. – 700 с. – С. 14.

⁶ Оркина, Л.Н. Аспектуально – темпоральная характеристика высказываний с семантикой обусловленности в современном русском языке. автореф. дис. ... канд. филол. наук. // Л.Н. Оркина. – СПб, 2000. – 42 с. – С. 4.

⁷ Широкова, О. Жизнь пословицы / О. Широкова // Русский язык в школе. Москва: –1931. – № 6-7 – 117 с. – С. 87.

⁸ Жуков, В.П. Словарь русских пословиц и поговорок / В.П. Жуков. – Москва: Русский язык, 2000. – 544 с. – С.11.

⁹ Бабкин, А.М. Фразеология и лексикография / А.М.Бабкин // Проблемы фразеологии. – М. –Л.: Наука, 1964. – С. 7-27. – С. 27.

¹⁰ Лятский, Е.А. Былины: Старинки богатырские / Е.А.Лятский. – СПб, 2018. – 238 с. – С. 208.

¹¹ Рыбникова, М.Л. Русские пословицы и поговорки. / М.Л. Рыбникова. – Москва, 1961. – 232 с. – С. 19.

¹² Мокиенко, В.М. Образы русской речи / В.М.Мокиенко. – Л., 1989. – 280 с. – С. 10.

¹³ Снегирев, И.М. Русские народные пословицы и притчи / И.М.Снегирев. – Москва, 1848. – 550 с. – С. 29.

доир ба таҳқиқоти муқоисавии зарбулмасалу мақолҳо дар забонҳои гуногуннизоми ба таври умумӣ маълумот дода мешавад. Зикр мегардад, ки таҳқиқи муқоисавии мазмунҳои зарбулмасалу мақолҳои забонҳои низоми гуногун имкон медиҳад, ки сохт ва семантикаи зарбулмасалҳо, умумият ва ҷанбаи нигориши миллий ва хусусиятҳои ҷаҳонфаҳмии халқҳо муайян карда шавад. Дар зерфасли он доир ба таҳқиқоти муқоисавии зарбулмасалу мақолҳо дар забоншиносии тоҷик маълумот дода шуда, афкори забоншиносони тоҷик доир ба зарбулмасалу мақолҳо мавриди таҳлил қарор мегирад. Аз ҷумла, ақидаҳои забоншиносон Н. Маъсумӣ [1954], Р. Ғаффоров [1966], Б. Камолиддинов [1967], Ҳ. Ҳусейнов [1973], Ф.М. Турсунов [2006], О.Ш. Иқболов [2017] иқтибос гардида, назари иҷмолие ба онҳо равона шудааст.

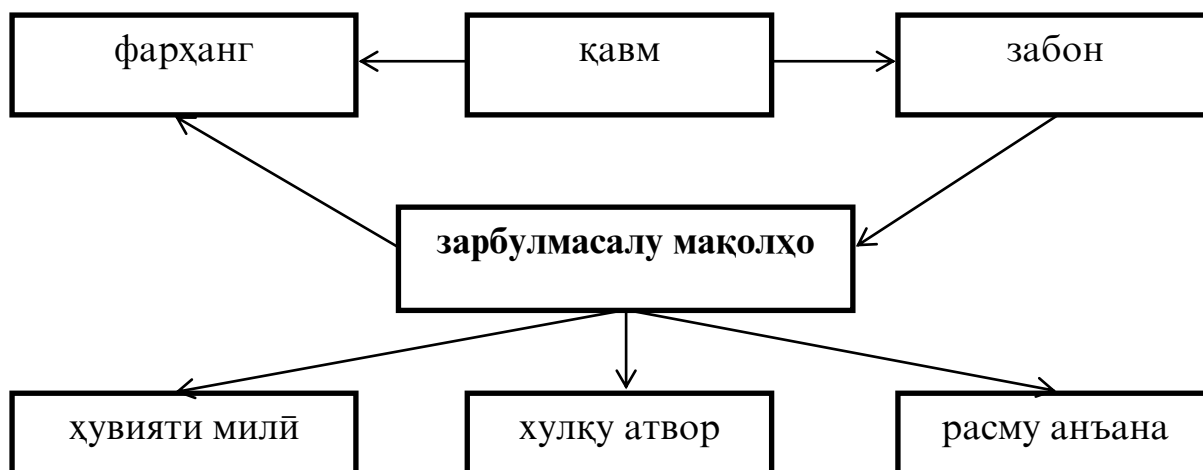
Дар фасли панҷуми боби якум – **«Зарбулмасалу мақолҳо ҳамчун сарчашмаи маълумот доир ба фаҳмишу дарки ҷаҳони халқҳои забонашон бехат»** рӯҷе ба ҷанбаҳои этнолингвистии зарбулмасалу мақолҳо дар забонҳои бехат, ки забони ваҳонӣ аз ҷумлаи онҳост, иттилоъ дода мешавад. Забоншиносони амрикоӣ Эдуард Сепир ва Франс Боас аз нахустин касоне буданд, ки ба таҳқиқи забонҳои бехати бумиёни амрикоӣ тавассути омӯзиши расму оин ва суннати анъанаи қадимии онҳо пардохтанд. Андешаҳои Ф. Боас ва Э. Сепирро ҳамватанашон Бенҷамин Уорф давом дода, таъкид мекунад, ки забон, дин, анъана, расму оин ва санъат барои таҳқиқоти этнолингвистӣ дар ҳар ду ҳолат (синхронӣ ва диахронӣ) барои аз нав барқарор кардани муносибатҳои қадимаи забон ва халқ, забон ва санъатҳои мардумӣ нақши бузургеро мебозанд.¹⁴

Ҳар як халқ бо ҷаҳонфаҳмии ба худ хос фарқ мекунад. Сабаби он гуногунии эътиқодоти динӣ, гуногунии мафкура ва гуногунии расму одат ва фарҳанг ба шумор меравад. Яке аз сарчашмаҳои муҳимми маълумот доир ба фарҳанги миллий зарбулмасалу мақолҳо маҳсуб меёбанд, зеро дар онҳо таҷрибаи ҳазорсолаҳо андӯхтаи мардум ҷамъ шудааст. Дар мазмуну муҳтавои зарбулмасалу мақолҳо тафовути дарки олами атроф, ки хусусиятҳои хоси миллию фарҳангиро ташкил медиҳанд ва он дар тури таърих шакл гирифтааст, аз ҷониби соҳибзабонон хеле хуб мушоҳида мешавад.

Мушоҳидаи воҳидҳои мушаххаси захираи зарбулмасалу мақолҳои забонҳои бехат нишон медиҳад, ки дар байни онҳо ҳам воҳидҳои аз лиҳози маъно ва таркиб бо ҳам баробар ва ҳам воҳидҳое, ки махсусиятҳои миллиро фаро гирифтаанд, мавҷуданд. Зарбулмасалу мақолҳо як воситаи иртибот байни забон, фарҳанг ва мафкура ба шумор мераванд, ки онро дар қолаби сохтори маълумоти миллию фарҳангӣ ба таври зайл метавон тасвир кард (ҷадвали 1):

¹⁴ Матробиён, С.К., Мирбобоев, А. Ганҷи Ваҳонзамин. Маҷмуаи осори мардумӣ. / С.К. Матробиён, А. Мирбобоев. – Душанбе, 2015. – 159с. – С. 3.

Чадвали 1. Тарҳи маълумоти этнолингвистӣ

Аз ин ҷо бармеояд, ки зарбулмасалу мақолҳо нисбатан пурратар хусусиятҳои хоси ин ё он халқро инъикос мекунанд ва тавассути забон дар онҳо фарҳанги халқ маҳфуз монда, аз як насл ба насли дигар интиқол меёбад.

Забони ваҳонӣ, ки аз забонҳои бехатти Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, аз жанрҳои фолклорӣ хеле бой мебошад. Аз ҷумла, зарбулмасалу мақолҳо дар забони ваҳонӣ ҷойгоҳи махсуси худро доранд. Барои ҳифзи вожаҳои аслий, шинохти тафаккури тоҷикони ваҳонизабон, дарки ҷаҳони атроф аз ҷониби онҳо ва тасвири забони ҷаҳони онҳо маводи гаронбаҳое маҳсуб меёбанд. Тавассути зарбулмасалу мақолҳо мо ба зисту зиндагӣ ва урфу одати тоҷикони ваҳонизабон дар гузашта ошноӣ пайдо мекунем. Аз муносибати онҳо ба олами атроф, ба табиат ва ба якдигар огоҳ мегардем. Масалан, муносибат ба зан, шинохти қадри ӯ, меҳру муҳаббати ӯ ва умуман эътибори зан ҳамчун ҷинси латиф дар зарбулмасалу мақолҳои забони ваҳонӣ хеле баланд садо медиҳад: **awrat zman ku dod nēst, mu dod gīzd** [таҳтул. ҷинси зан ба андозаи кӯҳ мешинад, ба андозаи мӯй бармехезад], **ganj dī xīnan dast** [таҳтул. ганҷ дар дасти зан ҳаст], **ḡay dā səfarət xīnan dā ayloq malīm wost** [таҳтул. мард дар сафару зан дар айлоқ маълум мешавад] ва ғ.

Боби дуюм – «Вижагиҳои маъноии зарбулмасалу мақолҳои забони ваҳонӣ дар муқоиса бо забони англисӣ» аз 6 фасл ва ду зерфасл иборат мебошад. Дар боби мазкур таваҷҷуҳ ба вижагиҳои маъноии зарбулмасалу мақолҳои забонҳои ваҳониву англисӣ дода шуда, аз лиҳози забоншиносии фарҳангӣ ва қавмӣ ҳар зарбулмасалу мақол баррасӣ шудаанд. Зарбулмасалу мақолҳо арзишҳои ахлоқии мардумони забонҳояшон муқоисашавандаро инъикос намуда, анъанаҳои миллӣ, аз ҷумла муносибатҳои оилавӣ ҳешутаборӣ, муносибати инсон ба меҳнат ва анъанаҳои меҳмонавозии онҳо таҷассум мекунанд.

Дар фасли аввали боби дуюм – **«Инъикоси арзишҳои ахлоқии мардумони забонҳояшон муқоисашаванда дар зарбулмасалу мақолҳо»** арзишҳои ахлоқии мардумони англисзабон ва тоҷикони ваҳонизабон дар зарбулмасалу мақолҳо баррасӣ гардидааст. Зарбулмасалу мақолҳо як бахши арзишманди забонҳои ваҳониву англисиро ташкил дода, тасвири умумии забони олами атрофи ваҳонизабонон ва англисзабонҳоро пурра инъикос мекунанд. Аз ин рӯ, таҳлили

забоншиносии фарҳангӣ ва қавмии зарбулмасалу мақолҳои мардумони забонҳояшон муқоисашаванда имкон медиҳад, ки афзалиятҳои ахлоқии онҳоро вобаста ба мавзӯҳои зерин мушоҳида намоем:

- **хушбинӣ**: вах. **di ičkuy ʔam xysiʔ məsar** [таҳтул. дар ғами ҳеҷ кас шодӣ макун]; англ. **never say die** [таҳтул. ҳеҷ гоҳ нагӯед, ки мемиред];

- **дурусткорӣ**: вах. **dryšt ымыʔət dryst ымы** [таҳтул. дурушт бошу дуруст бош]; англ. **better speak truth rudely than lie covertly** [таҳтул. беҳтараш дурушт гап занӣ, назар ба дуруғи пинҳонӣ].

- **ватандӯстӣ ва ватанпарастӣ**: вах. **pirxona/langarxonai lič mēdi** [таҳтул. пирхона/лангархона (яъне, макони зист)-ро лагад мазан (яъне тарк макун); англ. **East or West, home is best**¹⁵ [муодил. хоки ватан аз тахти Сулаймон беҳтар].

- **худдорӣ, хотирбинӣ ва боодобӣ**: вах. **xalg xotir pə ʃafʃən**¹⁶ [таҳтул. хотири одам аз мӯй бориқтар, яъне бисёр нозук аст, ки ҳар замон шикастанаш мумкин аст]; англ. **a good conscience is a good pillow** [таҳтул. вичдони пок болишти хуб аст].

- **фанду фиреб, дуруғгӯӣ, бераҳмӣ, худпарастиву худхоҳӣ, бетарбиятӣ, мумсикӣ**: вах. **dyzd ʔiwyt gəmonbar azor** [маъно. дузд якто, гумонбар ҳазор] англ. **a fair face may hide a fail heart**¹⁷ [маъно. суратро чӣ кунам гар ту надорӣ сирате].

- **некӣ ва нақуқорӣ**: вах. **niki car niki tar pʃit** [таҳтул. неки кунӣ, некӣ мебинӣ]; англ. **a clean conscience laugh at false accusations**¹⁸ [маъно маъно. агар вичдонатон пок бошад, шумо аз тухмати ноҳақ наметарсед].

- **худпарастӣ ва беэҳтиромӣ**: вах. **ʃak xalg sə ʔy qsa wizit** [таҳтул. одами бад бо ном гирифташ пайдо мешавад]; англ. **it is an ill wind that blows nobody good** [таҳтул. шамоли саҳт ба ҳеҷ кас хубӣ намеорад].

- **суханпардозӣ, бадгӯфторӣ ва бадгӯӣ**: вах. **təqi gap xurər vʔr** [таҳтул. гапи бисёр ба хар бор]; вах. **kəʒ zaxm naʃtət, zar gap nəy** [муодил. захми шамшер мераваду захми забон не]; англ. **fair words break no bones** [таҳтул. сухан оинаи марди сухангӯст].

Фасли дуҷуми боби мазкур – «Таҷассуми анъанаҳои миллии дар зарбулмасалу мақолҳо» аз ду зерфасл «Инъикоси бархе аз хусусиятҳои миллии тоҷикони ваҳонизабон дар зарбулмасалу мақолҳо» ва «Баъзе вижагиҳои хувияти миллии мардуми англисзабон дар зарбулмасалу мақолҳо» иборат мебошад.

Дар фасли мазкур инъикоси вижагии анъанаҳои миллии дар зарбулмасалу мақолҳои мардумони забонашон муқоисашаванда таҳлил шудааст. Зикр мегардад, ки зарбулмасалу мақолҳо одатан дар умқи эҷодиёти халқ дар раванди ғаёлияти

¹⁵ Субҳинисо Б. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикӣ - англисӣ – русӣ / Б. Субҳинисо. – Хуҷанд, 2016. – 419 с. – С. 114.

¹⁶ Матробиён, С.Қ., Мирбобоев, А. Ганҷи Ваҳонзамин. Маҷмуаи осори мардумӣ / С.Қ. Матробиён, А. Мирбобоев. – Душанбе, 2015. – 159 с. – С.112.

¹⁷ Мамадназаров, А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ / А. Мамадназаров. – Душанбе: ҶДММ «Эр-граф», 2015. – 1015 с. – С. 308.

¹⁸ Мамадназаров, А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ / А. Мамадназаров. – Душанбе: ҶДММ «Эр-граф», 2015. – 1015 с. – С. 161.

маърифатии чомеаи соҳибзабонон дар асоси рамзу симоҳо эҷод мешаванд. Ба ин монанд, имкон дорад, ки зарбулмасали вахонии **šoni də bar, kla tər koz** [маҳмул. домод дар назди дарвоза, гӯсфанд дар чаро] дар заминаи ҳамин гуфтаҳо ба вучуд омадааст, ки дар захираи зарбулмасалҳои вахонӣ ҷойгоҳи хосаро соҳиб шудааст. Дар зарбулмасали мазкур парво (парвариш)-и гӯсфанд рамзе аст, ки аз расму анъанаи мардуми Вахон дарак медиҳад. Дар байни мардуми Вахон чунин расм аст, ки вақте домод арӯсро аз хонаи падараш ба хонаи худ меоварад, дар назди дахлез, дар пеши пойи арӯсу домод гӯсфанде, ки онро махсус барои ҳамин рӯз парвариш кардаанд, мекушанд. Дар ин зарбулмасал ифодаҳои «**šoni də bar**» ва «**kla tər koz**» фақат барои мардумони вахонизабон маълум аст. Чун дар дигар расму анъана он маълум нест, чунин ифода низ нофаҳмо мешавад. Маънои зарбулмасал: «фурсати муҳиме фаро расидаст, аммо кашолакорӣ ҳанӯз идома дорад».

Дар зарбулмасали дигар: **šačəv kyɬətk pə ražsar, yaw xymətk rə yorč**¹⁹ [маъно. сагро дар ҷои аз ҷама боло бурданд, аммо вай ба поён фурумадааст] анъанаи дигари тоҷикони вахонизабон – анъанаи меҳмоннавозӣ ва фурутаниву хоксорӣ инъикос ёфтааст. Аммо истилоҳи «**ražsar**» ва «**yorč**», ки хоси хонаҳои бадахшонӣ мебошанд, барои дигарон норавшан мемонад. Барои дарки ин зарбулмасал бояд доир ба сохтори хонаҳои бадахшонӣ иттилоъ дошт. Дар хонаҳои тоҷикони вахонизабон «**ražsar**» ҷоеро меноманд, ки мақоми он аз қисматҳои дигари хона хеле боло меистад ва дар ин ҷой калонсолон менишинанд, агар меҳмон ба хона ташриф орад, ўро низ ба ҳамин ҷо даъват мекунанд, яъне ҷойи иззату эҳтиром аст. Вале «**yorč**» қисмати аз ҷама поёнии хонаҳои тоҷикони вахонизабон аст ва дар ин ҷо ба ҳеҷ кас иҷозати нишастанро намедиҳанд, танҳо вақти хӯрокхӯрӣ ба саг ё гурба дар «**yorč**» (пойгаҳ) устухон мепартоянд. Мазмуни зарбулмасали боло: яъне, саг ки қадру қимати худро намедонад, агар дар ҷойи аз ҷама боиззату эҳтиром ҳам онро баред, ў ба сӯйи ҳамон пасти худ майл мекунад. Дар симои саг, албатта, дар ин ҷо одамони пастфитрат ва ҳақношинос тасвир шудаанд.

Ҳамин гуна вижагии миллии дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ низ дида мешавад. Зарбулмасали англисии **good wine needs no bush**²⁰ [маҳмул. барои майи хуб бутта даркор нест] низ дар байни мардумони англисзабонон маълум аст. Вожаи калидии ин зарбулмасал калимаи «**bush**» мебошад, ки он танҳо барои онҳое маълум аст, ки дар бораи одати қадимаи майфурушони англис, яъне кашол кардани шохчаи гули печак барои хабар додан дар бораи он ки онҳо май доранд, иттилоъ дошта бошанд.

Фасли сеюми боби дуюм «**Инъикоси муносибатҳои оилавӣ ҳешутаборӣ дар зарбулмасалу мақолҳои вахониву англисӣ**» номгузорӣ шудааст. Дар фасли мазкур зарбулмасалу мақолҳое дарҷ гардидаанд, ки муносибатҳои хонаводагиро

¹⁹ Матробиён, С.Қ., Мирбобоев, А. Ганчи Вахонзамин. Маҷмуаи осори мардумӣ. / С.Қ. Матробиён, А. Мирбобоев. – Душанбе, 2015. – 159 с. – С. 114.

²⁰ Субҳинисо Б. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикӣ - англисӣ – русӣ / Б. Субҳинисо. – Хучанд, 2016. – 419 с. – С. 230.

хешутаборӣ, хусусиятҳои хос ва махсусиятҳои ҷаҳонфаҳмии онҳоро инъикос мекунам. Аз рӯйи зарбулмасалҳо метавон, ҳамаи марҳилаҳои рушди оиларо пайгирӣ кард: бунёди оила (ақди никоҳ), таваллуди фарзандон ва набараҳо, тарбияи онҳо, муносибати фарзандон ба волидон, муносибати шавҳар ба ҳамсар ва ғайра.

Дар зарбулмасалу мақолҳои забонҳои ваҳонию англисӣ муносибати волидону фарзандон ҳам ба таври васеъ акс ёфтааст. Масалан: ваҳ. **zman nywd, ki nan yar bap rand** [таҳтул. фарзанд гиря кунад, ки модар ба вай шир диҳад]; ваҳ. **baf zman boý хы tatnanər, šak zman doý хы tatnanər** [таҳтул. фарзанди нағз боғи падару модар, фарзанди бад доғи падару модар]; ваҳ. **doman сы zmanən qlam dingak nəwost** [таҳтул. домани хеш аз фарзанд бурида намешавад]. Ҳамин гуна зарбулмасалу мақолҳо дар забони англисӣ садо медиҳанд: англ. **children are born to be happy** [таҳтул. кӯдакон барои хушбахт будан, ба дунё омадаанд]; **blood is thicker** [муодил. фарзанд, ба сурат гарчи зишт аст, дар чашми падар нақӯсиришт аст]²¹.

Муносибат ба чинси латиф – зан дар зерфасли ҳамин фасл таҳти унвони «Инъикоси муносибат ба зан дар зарбулмасалу мақолҳои забони ваҳонӣ ва англисӣ» мавриди таҳлил қарор мегирад.

Фасли чоруми боби мазкур ба инъикоси муносибати инсон ба меҳнат дар зарбулмасалу мақолҳои ваҳонӣ дар муқоиса бо забони англисӣ бахшида шудааст. Дар ин фасл зикр мегардад, ки дар тафаккури ваҳонизабонон қор ҷи қадар бисёр ва вазнин бошад ҳам, аммо инсон қудрати иҷрои онро дорад: **yark sə xalgən past** [таҳтул. қор аз одам паст аст (ё ин ки қор бо иттифоқ ва якҷоя тез анҷом меёбад)]; **dast tər dast yark tiz tiyor wost**²² [таҳтул. даст ба даст қор тез тамом мешавад // муодил. ба иттифоқ ҷаҳон метавон гирифтан].

Ҳамин ҳолатҳои зикршуда дар зарбулмасалҳои англисӣ низ дида мешаванд: **many hands make light work** [муодил. ба иттифоқ ҷаҳон метавон гирифт]; **an oak is not felled at one stroke** [таҳтул. дарахти булут бо як буридан афтондан намешавад]; **Rome was not built in a day** [таҳтул. Рим дар як рӯз сохта нашуд]; **never put off till tomorrow what you can do today**²³ [таҳтул. қори имрӯзаро ба фардо магузор].

Фасли панҷуми боби мазкур ба инъикоси анъанаҳои меҳмоннавозӣ дар зарбулмасалу мақолҳои мардумони забонҳояшон муқоисашаванда бахшида шудааст. Барои мизбони ваҳонӣ меҳмонро пешвоз гирифтани, шиками вайро сер қардан, хӯрок додан ва боз барои роҳ тӯшаю тухфаҳо (*poytaxs*) додан одату расми табиӣ ниёгон аст: **хэс randət biṭ məy** [таҳтул. нон бидеху сухани бад мағӯй]; **bixləw mimom atoi Xədo** [таҳтул. меҳмони ноҳонда атои Худо]. Ифодаи забонии мафҳуми «меҳмонпазирӣ» дар забони англисӣ бо гуногунрангии фарҳанги меҳмондорӣ онҳо тавсиф қарда мешавад: **the best fish smell when they are three**

²¹ Субҳинисо, Б. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикӣ - англисӣ – русӣ / Б. Субҳинисо. – Хучанд, 2016. – 419 с. – С. 234.

²² Субҳинисо Б. Асари зикршуда. – С. 234.

²³ Субҳинисо Б. Асари зикршуда. – С. 223.

days old²⁴ [муодил. меҳмон азиз аст то ба се рӯз]; **a man without a smiling face must not open a shop** [муодил. ҳама бозёфт дар рӯи дастархон] барои англисҳо ин кушодарӯиву меҳрубонист.

Фасли шашуми боби дуюм – «Ифодаи эҳсоси тарсу ваҳм ва марг дар зарбулмасалҳои ваҳониву англисӣ» номгузорӣ шуда, доир ба инъикоси ҳисси тарсу ваҳм ва марг дар зарбулмасалу мақолҳо бахшида шудааст. Дар забонҳои муқоисашаванда хусусиятҳои равшани миллию фарҳангии баёну тасвири эҳсосоти забонҳои гуногун дар зарбулмасал ба пуррагӣ нишон дода шудаанд: **сы вы́ыкып пýырдumэр бы́ь ѓпак** [таҳтул. аз тарс хирсро амак гуфтан]; **вы́ык хalg хэbar пэcart** [таҳтул. тарс одамро хабардор намекунад]. Дар забони англисӣ ҳам муодилҳои чунин зарбулмасалу мақолҳо дида мешаванд: **he that is afraid of wounds, must not come near a battle** [таҳтул. касе, ки аз захмдор шудан битарсад, бояд ба муҳориба наздик нашавад]; **as timid as a hare** [таҳтул. тарсончак мисли харгӯш].

Боби сеюм «Вижагиҳои миллию фарҳангии зарбулмасалу мақолҳои ваҳонӣ бо унсурҳои зоонимӣ ва соматикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ» ном дошта, дар он хусусиятҳои семантикии вижагиҳои миллию фарҳангии зарбулмасалу мақолҳо дар забонҳои ваҳониву англисӣ дар асоси унсурҳои зоонимӣ ва соматикӣ мавриди таҳлил қарор мегиранд. Боби мазкур аз 6 фасл ва зерфаслҳо иборат буда, дар фасли якуми он хусусиятҳои семантикии зарбулмасалу мақолҳо бо ҷузъҳои ҳайвонот ва парандаҳо дар забонҳои ваҳониву англисӣ таҳлил мешавад. Ин фасл аз 6 зерфасл таркиб ёфта, дар он 9 ҳайвон, аз қабили саг, гурба, асп, хар, гов, гӯсфанд, гург, хук, рӯбоҳ ва як парандаи хонагӣ (мурғ), ки дар зарбулмасалҳои ваҳониву англисӣ ба таври фаровон истифода мешаванд, инчунин моҳӣ ва мӯрча таҳлил мегарданд. Махсусиятҳои миллию фарҳангии зарбулмасалҳое, ки номи ҳайвонотро ифода мекунанд, бо тамоми гуногунрангиашон ҳангоми омӯзиши системавии онҳо инъикос меёбад.

Соҳибзабонони ҳар як қавму халқият образи ин ё он ҳайвонро ба таври гуногун дарк мекунанд. Одатан, ин ба хусусиятҳои милли, тасаввуроти халқҳо ва мавҳумоти онҳо иртибот дорад. Дар зер танҳо чанд зарбулмасалу мақолро, ки дар онҳо номи ҳайвонот зикр шуда, дар диссертатсия таҳлил шудаанд, зикр мекнуем:

- **šač //dog «саг»**

Дар тасвири забони ваҳонизабонон ва англисзабонон ҳарзагӯӣ ва беҳудагӯиро ба «ҷакидани саг» ташбеҳ медиҳанд: ваҳ. **šač rýyd korwon šэхəst** [таҳтул. саг мечакад, корвон мегузарад];

ваҳ. **šačэр yaič бən yaw tawí nəwыдырт**²⁵ [таҳтул. барои саг устухон парто, ки туро нагазад]. англ. **dog barks, but the caravan goes on**²⁶ [таҳтул. саг мечакад,

²⁴ Субҳинисо, Б. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикӣ - англисӣ - русӣ / Б. Субҳинисо. – Хучанд, 2016. – 419 с. – С. 184.

²⁵ Матробиён, С.Қ., Мирбобоев, А. Ганҷи Ваҳонзамин. Маҷмуаи осори мардумӣ. / С.Қ. Матробиён, А. Мирбобоев. – Душанбе, 2015. – 159с. – С. 114.

корвон мегузарад]; англ. **a good dog deserves a good bone** [таҳтул. саги хуб лоиқи устухони хуб аст].

- **piš //cat «гурба»**

Дар тасавури тоҷикони вахонизабон гурба ҳамчун ҳайвони тозагидӯст инъикос меёбад: **pišrangəš lixt** [таҳтул. чун гурба мелесад (тоза мекунад)]; **piš ki tyr bar rəyd yawi myšt** [таҳтул. гурба, ки ба берун баромад (ахлот кард) онро пинҳон мекунад]. Хусусиятҳои ба ин ҳайвони хонагӣ алоқамандро дар зарбулмасалу мақолҳои англисии зер низ мушоҳида кардан мумкин аст: **cat has nine lives and a woman has nine cat's lives**²⁷ [таҳтул. гурба нӯх зиндагӣ дорад, зан ҳам мисли гурба нӯх умр дорад]; **the scalded cat fears cold water** [таҳтул. гурбаи бо об сӯхташуда аз оби хунук метарсад];

- **yaš//horse «асп»**

Дар баъзе зарбулмасалу мақолҳои вахонӣ ҳангоми таҳқиқ кардану паст задани ҳайвонҳои дигар, ки бевосита онҳо ба одамон нигаронида шудаанд, бо ҳайвони дигар муқоиса карда мешаванд: вах. **yaš mirit xur yaw zroxəri wədərt**²⁸ [таҳтул. асп агар мурад, ҳар ҷояшро мегирад]; вах. **yašəv dyətk nal, mutk bə xə pəd wuč kərk**²⁹ [таҳтул. аспро наъл кардаанд, қурбоқа ҳам ҷояшро боло бардоштааст]. Дар забони англисӣ низ асп ба таъминот, қор ва меҳнати ҷисмонии вазнин мансуб аст: англ. **it is a good horse that never stumbles** [таҳтул. аспи хуб он аст, ки андармонӣ накунад]; англ. **all lay load on the willing horse** [таҳтул. ҳамаи қори вазнинро ба гардани асп иштиёқманд бор мекунад].

- **xur//donkey «хар»**

Хислатҳои мусбии содагӣ, фурӯтанӣ, хоксорӣ, меҳнатдӯстӣ, бедорхобии хар, ҳамчунин, хислатҳои манфии пурхӯрӣ, аблаҳӣ, беақлӣ ва якравии он дар зарбулмасалу мақолҳои зер ифода ёфтаанд: вах. **xur dy pargišyn xati sətk cart**³⁰ [таҳтул. хар дар хокистаргоҳ ҳам худро сер мекунад]; вах. **xur ki pə pyxt tqi wəreyn yan zolg wost**³¹ [таҳтул. хар ки дар оғил бисёр монд, бадфеъл мешавад]. Дар забони англисӣ симои хар хеле кам арзёбӣ шудааст ва он ба аблаҳӣ, якравӣ ва золимӣ алоқаманд аст: **an ass is but an ass, though laden with gold** [таҳтул. хар хар мемонад, ҳатто агар тилло бор карда бошад]; **all asses wag their ears** [таҳтул. ҳамаи харҳо гӯшҳояшонро мечунбонанд]. Ин тасвир пайванди манфӣ дорад ва на ҳама вақт дар забони англисӣ истифода мешавад, зеро ин ҳайвон қариб, ки дар ҳаёти хоҷагии мамлакат истифода намешуд, ба истиснои он ки англисҳо баъзан онро ҳамчун воситаи нақлиёт истифода мекарданд.

²⁶ Субҳинисо Б. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикӣ - англисӣ - русӣ / Б. Субҳинисо. – Ҳуҷанд, 2016. – 419 с. – С. 203.

²⁷ Субҳинисо Б. – С. 233.

²⁸ Матробиён, С.Қ., Мирбобоев, А. Ганчи Вахонзамин. Маҷмуаи осори мардумӣ. / С.Қ. Матробиён, А. Мирбобоев. – Душанбе, 2015. – 159с.- С. 115.

²⁹ Матробиён, С.Қ., Мирбобоев, А. Асари зикршуда. – С. 114.

³⁰ Матробиён, С.Қ., Мирбобоев, А. Ганчи Вахонзамин. Маҷмуаи осори мардумӣ. / С.Қ. Матробиён, А. Мирбобоев. – Душанбе, 2015. – 159с. – С. 112.

³¹ Матробиён, С.Қ., Мирбобоев, А. Асари зикршуда. – С. 112.

- **ЎЫҲ//COW «ГОВ»**

Дар мақоли ваҳонӣ муҳиммияти ин ҳайвони хонагӣ баръало инъикос мегардад: вах. **i ўыw səgin cart, dəgariš xštar**³² [таҳтул. як гови рихин подоро вайрон мекунад]; вах. **ўыw уымыт žarždun xalg got** [таҳтул. гов бошад, зарфи шир ёфт мешавад].

Дар забони англисӣ симои **cow** /гов пириву мулоиматӣ (гапдарой) ва эҳтиёҷмандиро инъикос мекунад: **the old cow thinks she was never a calf** [таҳтул. гови пир фикр мекунад, ки ҳеҷ гоҳ гӯсола набудааст]; **if you buy the cow, take the tail into the bargain** [муодил. гӯсфандро додагӣ, арғамчинро ҳам медиҳад]³³.

Ҳамин тавр, дар зерфаслҳои дигар хусусиятҳои ҳайвонҳои дигар дар зарбулмасалу мақолҳо нишон дода шудаанд.

Дар фасли дуҷуми боби мазкур – «**Хусусиятҳои маҷозии зоомарфизмҳо дар зарбулмасалу мақолҳо ва таркибу ибораҳои ҷузъи ҳайвонотдошта дар забонҳои ваҳонӣ ва англисӣ**» бо истифодаи зоонимҳои гуногун дар зарбулмасалу мақолҳо робитаҳои шабеҳи мардумони ваҳонизабон ва англисзабон таҳлил мегардад. Зарбулмасалу мақолҳои мавҷуда дар забонҳои муқоисашаванда таносуби рафтору феъли ҳайвонотро бо инсон муайян мекунанд.

Зарбулмасалҳое, ки нодониву беақлиро ифода мекунанд, ба сифати муқоиса номгӯи ҳайвонотро истифода мебаранд, вале ин ҷо бештар сифати ҳайвонро ба сифати инсон не, балки онро ҳамчун объекти муқоиса истифода мебаранд.

Аз ҷиҳати қорбурди яхелаи ин ё он зооним дар зарбулмасалу мақолҳои забонҳои ваҳонӣ ва англисӣ мутобиқати истифодаи онҳоро мушоҳида кардан мумкин аст. Зарбулмасалу мақолҳо дар сатҳи гуногуни зиндагӣ умумияти нуқтаи назари ду халқро нишон медиҳанд.

Дар фасли сеҷуми боби сеюм, ки «**Хусусиятҳои миллию фарҳангии зарбулмасалу мақолҳои забонҳои ваҳонӣ ва англисӣ дар мисоли соматизмҳо**» номгузорӣ шудааст, зарбулмасалу мақолҳое, таҳлил мешаванд, ки дар онҳо узвҳои бадани инсон (ҷузъҳои соматикӣ) ба қор рафтаанд. Чунин нави зарбулмасалу мақолҳо дар забонҳои ваҳонӣ ва англисӣ мавқеи муайяно қасб мекунанд ва гуруҳи қалонеро ташкил мекунанд. Дар фасли мазкур хусусан зарбулмасалу мақолҳое таҳлил мешаванд, ки дар онҳо узвҳои бадани инсон, аз қабилӣ **сар, даст, дил, бинӣ, ҷашм, даҳон, забон ва дандон** мавқеъ доранд: **сар** - вах. **kal sarər pyšk bana**³⁴ [таҳтул. барои сари қал **pyšk** (як навъ алаф) баҳона аст]; вах. **kal ғы sarər tybib**³⁵ [таҳтул. қал табиби сари худ бошад]; англ. **little wit in the head makes**

³² Стеблин-Каменский, И.М. Языки Восточного Гиндукуша. Ваханский Язык / И.М.Стеблин-Каменский. – Москва, 1976. – 670с. – С. 44.

³³ Субҳинисо Б. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикӣ - англисӣ – русӣ / Б. Субҳинисо. – Ҳуҷанд, 2016. – 419 с. – С. 119.

³⁴ Матробиён, С.Қ., Мирбобоев, А. Ганҷи Ваҳонзамин. Маҷмуаи осори мардумӣ. / С.Қ. Матробиён, А. Мирбобоев. – Душанбе, 2015. – 159с. – С.109.

³⁵ Матробиён, С.Қ., Мирбобоев, А. Асарӣ зикршуда – С. 109.

much work for the feet³⁶ [таҳтул. каллаи бемағз ба пой оромӣ намедиҳад]; англ. **idle head is a box for the wind**³⁷ [муодил. каллаи бемағз – каду]; **dast** - вах. **i dast dasti dəgarər qwat** [таҳтул. як даст қувваи дасти дигар]; вах. **ar kuy dast yaw ʔaʔər qrib** [таҳтул. дасти ҳар кас ба даҳони худаш наздик]; англ. **many hands make light work**³⁸ [муодил. ба иттифоқ ҷаҳон метавон гирифт]; **put not your hand between the bark and the tree**³⁹ [муодил. лагади харро ҳар мебардорад]; **dil** – вах. **pzyv ki sə ʔit, sə kur čəʔmən yaʃk nywyzd**⁴⁰ [таҳтул. агар дил бисӯзад, аз чашми кӯр ҳам ашк мерезад]; вах. **pzyv xaʃt, pyd rəʃt**⁴¹ [таҳтул. дил мекашаду по меравад]; англ. **to a brave heart, nothing is impossible** [таҳтул. барои дили шучоъ ҳама кор саҳл аст]; англ. **a light heart lives long**⁴² [таҳтул. дили кушод умри дароз мебинад]; **забон** – вах. **zik bi cətxon**⁴³ [таҳтул. забон устухон надорад]; **ҳи zik palm kʔak** [таҳтул. забон нарм бошад]; англ. **a fool's tongue runs before his wit** [таҳтул. одами аҳмакро забонаш пеш аз сараш кор мекунад]; **the tongue is not steel, yet it cuts**⁴⁴ [муодил. аз захи забон захи табар бех] ва ғ.

Ҳамин тавр, таҳлили боби мазкур нишон дод, ки инсон ва ҳайвон, ки ҳар ду ҷузъи асосии табиат мебошанд, бо ҳам пайвастагии зич доранд. Инсон ҳатто бо забоне, ки дар ҷомеаи худ гуфтугӯ мекунад, бо ҳамон забон бо ҳайвонҳо гуфтугӯ мекунад. Зарбулмасалу мақолҳое, ки вобаста ба ҳамин мавзӯ дар забонҳои ваҳонӣ ва англисӣ гирдоварӣ шуда, мавриди таҳлил қарор гирифтанд, аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар фаҳмиши ин ҳар ду соҳибзабонон муносибат ба ҳайвон як хел буда, танҳо аз рӯи афзалият вобаста ба муҳити атроф ва ҳудуди ҷуғрофӣ ҳайвонот дар байни соҳибзабонон фарқ мекунанд. Аз сабаби аз назари биологӣ як хел офарида шудани инсонҳо воҳидҳои соматикӣ барои ҳама ягонаанд. Танҳо гуногунрангии забонҳо дар байни соматизмҳо тафрикаи забониро ба вуҷуд овардаанд.

³⁶ Субҳинисо Б. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикӣ - англисӣ – русӣ / Б. Субҳинисо. – Хучанд, 2016. – 419 с. – С. 161.

³⁷ Субҳинисо Б. Асари зикршуда. – С. 161.

³⁸ Субҳинисо, Б. Асари зикршуда. – С. 133.

³⁹ Субҳинисо, Б. Асари зикршуда. – С. 176.

⁴⁰ Матробиён, С.Қ., Мирбобоев, А. Ганҷи Ваҳонзамин. Маҷмуаи осори мардумӣ. / С.Қ. Матробиён, А. Мирбобоев. – Душанбе, 2015. – 159с. – С. 111.

⁴¹ Матробиён, С.Қ., Мирбобоев, А. Асари зикршуда. – С. 111.

⁴² Субҳинисо Б. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикӣ - англисӣ – русӣ / Б. Субҳинисо. – Хучанд, 2016. – 419 с. – С. 129.

⁴³ Матробиён, С.Қ., Мирбобоев, А. Ганҷи Ваҳонзамин. Маҷмуаи осори мардумӣ. / С.Қ. Матробиён, А. Мирбобоев. – Душанбе, 2015. – 159с. – С. 133.

⁴⁴ Субҳинисо, Б. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикӣ - англисӣ – русӣ / Б. Субҳинисо. – Хучанд, 2016. – 419 с. – С. 43.

ХУЛОСА

Натиҷаҳои асосии илмӣ таҳқиқот. Натиҷаҳои бадастоварда дар диссертатсия дар 8 банд ҷамъбаст карда шудаанд:

1. Зарбулмасалу мақолҳои мардумони вахонизабон ва англисзабон, ки аксар аз таҷрибаи рӯзгор пайдо шудаанд, ифодакунандаи хусусиятҳои барҷастаи миллию фарҳангии онҳо мебошанд [3-М].
2. Зарбулмасалу мақолҳои халқҳои гуногунзабони вахониву англисӣ дорои мулоҳизаи якхела, вале хусусиятҳои гуногуни этникӣ ва таърихӣ мебошанд [4-М]
3. Ҳикмати халқ дар зарбулмасалу мақолҳои забонҳои муқоисашаванда фаровон зоҳир мешавад ва донишмандони зарбулмасалу мақолҳои ин халқҳо, на танҳо ба хуб донишмандони забон, балки ба фаҳмишу дарки беҳтарини андеша ва ҳислати онҳо мусоидат мекунад;
4. Дар таркиби зарбулмасалу мақолҳо дар байни вожаҳои калидӣ, ки касбу кор, ашёи рӯзгор, ҳайвоноту растаниҳо ва ғайраҳо ифода мекунанд, тафовути муайяни луғавӣ мушоҳида мешавад. Чунин тафовут бо махсусиятҳои тарзи зиндагии одамони ин кишварҳо, анъанаҳо, махсусиятҳои маишат ва шароитҳои ҷуғрофӣ алоқаманд мебошад;
5. Зарбулмасалу мақолҳо бо рӯзгори мардум зич алоқаманд буда, муҳити иқомат ва виваҷҳои фарҳангии иҷтимоии халқро тасвир менамоянд ва дар забон бо тобишҳои гуногуни маъноӣ ифодаи худро меёбад;
6. Ифодаи эҳсоси тарсу ваҳм ва марг дар зарбулмасалу мақолҳо ин намунаи барҷастаи сабақи таърих аст, ки мардум андӯхтаанд ва онро ба ояндагон ба мондагон мондаанд. Вожаҳои калидӣ дар ин навъи зарбулмасалу мақолҳо истифодашуда, ки бо тасаввуроти гуногун алоқаманданд, воқеияти зиндагиро инъикос мекунанд [10-М].
7. Хусусиятҳои маъноии зарбулмасалу мақолҳои забонҳои муқоисашаванда бо воҳидҳои зоонимӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар фаҳмиши ин ҳар ду соҳибзабон муносибат ба ҳайвон як хел буда, танҳо аз рӯйи афзалият доштан ин ё он ҳайвон вобаста ба муҳити атроф ва ҳудуди ҷуғрофӣ дар байни соҳибзабонон фарқ мекунанд [5-М].
8. Дар зарбулмасалу мақолҳои вахонӣ ва англисӣ ҷузъҳои соматикӣ вобаста ба вазифа ва виваҷҳо қорбурд шудаанд, соҳибзабонон ба онҳо тобишҳои гуногуни маъноӣ мебахшанд [4-М].

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

Дар заминаи таҳқиқоти анҷомпазируфта чунин тавсияҳои илмӣ бо мақсади тақмили муқоисаи зарбулмасалу мақолҳо дар забонҳои низомашон гуногун манзур карда мешавад:

1. Натиҷаҳои таҳқиқоти зеринро метавон ҳамчун мавод дар қорҳои таҳқиқотӣ ва дар таҳияи барномаҳо ё қоркарди масъалаҳое, ки бо

таҳқиқоти муқоисавии зарбулмасалу мақолҳои мардуми тоҷик аз нуқтаи назари забонӣ алоқаманданд, истифода кард.

2. Зарбулмасал ва мақолҳои забонҳои мазкурро ҳамчун маводи мусаввар ба китобҳои дарсӣ ва лавозимоти кишваршиносӣ низ ворид кардан мумкин аст.
3. Ҳангоми тадриси ҷанҳои фразеология, луғатшиносӣ, луғатшиносӣ ё ин ки таҳияи қомусҳои дузабона, китобу дастурамалҳои дарсӣ, маҷмуаи зарбулмасалҳои ғиравардашударо метавон ҳамчун ағният истифода кард.
4. Натиҷаҳои таҳқиқоти мазкурро метавон ҳангоми омӯзиши забони англисӣ дар муассисаҳои таълимӣ ҳамчун васоити тақмили ҳусни баён ва сифати тарҷума истифода бурд.
5. Барои тарҷумонҳо зоозарбулмасалҳо ва зоомақолҳои асосӣ ва бештар корбурдшавандаи забонҳои тоҷикӣ, ваҳонӣ ва англисӣ, ки дар қор истифода шудааст, имкон медиҳанд, ки ҳаммаъно ё муодили зарурии онҳоро дар забони тарҷумашаванда дуруст интихоб намоёнд.
6. Барои муҳаққиқоне, ки дар асоси зарбулмасалу мақолҳо таҳқиқоти муқоисавӣ анҷом медиҳанд, қори мазкур метавонад, ҳамчун маводи назариявӣ ва амалӣ хизмат расонад.
7. Таҳқиқоти вижагиҳои маъноии зарбулмасалу мақолҳои забони ваҳонӣ дар муқоиса ба забони англисӣ нишон дод, ки дар забонҳои муқоисашаванда ҷанбаҳои зиёде ҳанӯз мавҷуданд, ки таҳқиқоти алоҳидаро тақозо менамоёнд. Бинобар ин, бо дарназардошти муҳимияти тарҷумаи зарбулмасалу мақолҳо метавон ба таҳлили ҷанбаҳои дигар дар заминаи зарбулмасалу мақолҳо даст зад.
8. Дар асоси таҳқиқоти мазкур маълум гардид, ки зарбулмасалу мақолҳо дорои реалияҳои махсусе мебошанд, ки тарҷумаи онҳо аз як забон ба забони дигар ғайриимкон мебошад. Аз ин рӯ, тарҷумонҳо дар вақти тарҷума бояд ба ҳамин нозукии зарбулмасалу мақолҳо таваҷҷуҳ зоҳир намуда, ҳангоми тарҷума метавонад муодили ин ё он забонро дар забони тарҷумашаванда дарёфт намуда истифода баранд.
9. Зоонимҳо дар зарбулмасалу мақолҳо мавқеи бисёр муҳим ва калидӣ доранд. Бо истифода аз зоонимҳо мардум зарбулмасалу мақолҳое эҷод намудааст, ки хусусияти миллӣ ва тасвири забонии ҷаҳони ин ё он миллатро баръало инъикос мекунанд. Аз ин рӯ, баррасии зоонимҳо дар зарбулмасалу мақолҳо ба як қори таҳқиқотии мукаммале ниёз дорад, то тарҳи умумии тасвири забонии ҷаҳони миллатҳои гуногун ошкор гардад.
10. Соматизмҳо низ дар зарбулмасалу мақолҳо ҷойи асосиро ишғол мекунанд. Аз ин рӯ, дар асоси соматизмҳо низ бояд қори мукаммали илмӣ анҷом дода шавад, зеро барои инъикоси хусусиятҳои миллӣ онҳо аз аҳамият ҳолӣ нахоҳанд буд.

**ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРЁФТИ
ДАРАЧАИ ИЛМӢ АЗ РӢӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ:**

1) Мақолаҳои зерини муаллиф дар маҷаллаҳои аз ҷониби КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсияшуда ба таъб расидаанд:

- [1-М].** Парвояева, Н.З. Муқоисаи маъноии воҳидҳои фразеологӣ зарбулмасалу мақолҳои ваҳонӣ ва англисӣ [Матн] / Н.З. Парвояева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2018, № 3. – С. 115- 118.
- [2-М].** Парвояева, Н.З. Робитаи маъноии зарбулмасалу мақолҳо ва воҳидҳои фразеологӣ дар забонҳои ваҳонӣ ва англисӣ [Матн] / Н.З. Парвояева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2018, № 4. – С. 42-45.
- [3-М].** Парвояева, Н.З. Инъикоси муносибати инсон ба меҳнат дар зарбулмасалу мақолҳои ваҳонӣ (дар муқоиса бо забони англисӣ) [Матн] / Н. З. Парвояева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019, № 1. – С. 155- 159.
- [4-М].** Матробиён, С.Қ., **Парвояева, Н.З.** Муқоисаи хусусиятҳои этнолингвистии зарбулмасалу мақолҳои забонҳои ваҳонӣ ва англисӣ (дар мисоли соматизмҳо) [Матн] / С.Қ. Матробиён, **Н.З. Парвояева** // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020, № 7. – С. 27-32.
- [5-М].** Мамадназаров, А., **Парвояева, Н.З.** Виҷағҳои миллию фарҳангии зарбулмасалу мақолҳои забони ваҳонӣ бо унсурҳои зоонимӣ дар муқоиса бо забони англисӣ [Матн] / А. Мамдназаров., Н.З. Парвояева // Паёми Донишқадаи забонҳо. Силсилаи илмҳои фило-логӣ, педагогӣ ва таърих. – Душанбе, 2022. - № 2 (46). – С. 12-18.

2) Мақолаҳо ва фишурдаи интишорот дар дигар маҷмаӯҳои илмӣ:

- [6-М].** Парвояева, Н.З. Структурно-грамматические лексические особенности пословиц и поговорок ваханского и английского народов [Матн] / Н.З. Парвояева // Паёми Донишқадаи забонҳо, №3 (23). Душанбе, – 2016. – С. 61- 65.
- [7-М].** Парвояева, Н.З. Лексико-семантическое пословицы и поговорки в ваханском и английском языках [Текст] / Н.З. Парвояева // Материалы международный научно-практической конференции «Русский язык в современных реалиях» посвященной году Туризма и народных ремесел. – Душанбе, 2018. С. 49-55.
- [8-М].** Парвояева, Н.З. Нақши зарбулмасалу мақолҳо ҳамчун инъикоскунандаи фаъолияти яқҷояи одамон [Матн] / Н.З. Парвояева // Нақши тарҷума дар ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии ҷомеа // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ- амалӣ бахшида ба «Соли рушди

сайёҳӣ ва ҳунароҳои мардумӣ дар Тоҷикистон 25-уми январи соли 2018». – Душанбе, 2018. С. 99-105.

- [9-М]. Parvova, N.Z. Wakhi proverbs and sayings and their equivalents [Text] / N.Z. Parvova // Материалы XV международной научно-практической конференции молодых учёных и студентов, посвящённой «Годам развития села, туризма и народных ремесел (2019-2021)». Сборник тезисов. – Душанбе, 2020. С. 622.
- [10-М]. Парвоява, Н.З. Ифодаи эҳсоси тарсу ваҳм дар зарбулмасалҳои ваҳониву англисӣ [Матн] / Н.З. Парвоява // Маҷмаи конфронси илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзӯи «Омодасозии кадрҳо бо ҳадафи рушди устувори сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон». – Душанбе, 2020. С. 376-378.
- [11-М]. Парвоява, Н.З. Акси муносибатҳои оилавӣ ҳафтаборӣ дар зарбулмасалу мақолҳои ваҳониву англисӣ [Матн] / Н.З. Парвоява // Маҷмаи конференсияи илмӣ-назориявӣ ҷумҳуриявӣ, бахшида ба 30-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 30-солагии ДСҶХ ва рӯзи байналмилалӣ забони модарӣ (19-уми феввали соли 2021). – Душанбе, 2021. С. 231-235.

НОМГЌИ ИХТИСОРАҲО:

КОА – Комиссияи олии аттестатсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон

англ. – забони англисӣ

автореф. – автореферат

вах. – забони ваҳонӣ

диг. – дигарон

дис. – диссертатсия

ғ. – ғайра

с. – саҳифа

таҳтул. – таҳтуллафзӣ

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ИНСТИТУТ ЯЗЫКОВ
ИМЕНИ СОТИМА УЛУГЗОДА**

На правах рукописи

ТДУ: 809.155.0+802.0

ТКБ: 81.2(2 ТОЧ)+81.2 АНГ.

П-26

ПАРВОЕВА НУРДЖАХОН ЗАРМАСТОВНА

**НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ
ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРК ВАХАНСКОГО ЯЗЫКА В
СОПОСТАВЛЕНИИ С АНГЛИЙСКИМ ЯЗЫКОМ
(лингвокультурологическое и этнолингвистическое исследование)**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на соискание учёной степени доктора философии (PhD)- доктор по специальности 6D021300 – Языкознание (6D021302 – Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание)

ДУШАНБЕ — 2022

Диссертация выполнена на кафедре сопоставительного языкознания и теории перевода Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода.

Научный руководитель:	Матробиён Саодатшо Косимзода - кандидат филологических наук, доцент, депутат Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан
Научный консультант:	Мамадназаров Абдусалом - доктор филологических наук, профессор кафедры английского языка и сопоставительной типологии Таджикского национального университета
Официальные оппоненты:	Парвонахон Джамshedов – доктор филологических наук, профессор кафедры иностранных языков Национальной Академии наук Таджикистана Азизова Мастона Хамидовна – кандидат филологических наук, доцент кафедры иностранных языков факультета дипломатии и политики Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан
Ведущая организация:	Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава

Защита состоится 24-го сентября 2022 года в 15⁰⁰ часов на заседании Диссертационного совета 6D.KOA-036 при Таджикском государственном институте языков имени Сотима Улугзода по адресу 734019, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Ф. Мухаммадиева 17/6, зал заседаний Ученого совета.

С содержанием диссертации можно ознакомиться на сайте www.ddzt.tj и в научной библиотеке Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода.

Автореферат разослан « ____ » _____ 2022 года.

Научный секретарь
диссертационного совета, кандидат
филологических наук, доцент

Хасанова Ш.Р.

Введение

Актуальность темы исследования. Пословицы и поговорки, являющиеся важным элементом национального языка и культуры, воплощают в себе непреходящие правила, богатый опыт народа, уникальные традиции и условия жизни каждого народа. Исходя из этого большое значение имеет необходимость изучения национально-культурных особенностей пословиц и поговорок таджиков-носителей ваханского языка, в сопоставлении с английским языком в культурологическом и этнографическом аспектах лингвистики.

Следует отметить, что пословицы и поговорки являются важным показателем мышления людей и связаны с национально-культурной самобытностью. Они связаны с когнитивными особенностями, обычаями, традициями, образом жизни и национальной идентичностью. Язык отражает уникальную картину мира и соответствует сознанию и интеллекту своего владельца. По мнению исследователей, язык влияет на сознание и мышление своих владельцев и изучает культуру, отражающую национальный характер и особенности картины мира.

Ваханские пословицы и поговорки до настоящего времени не стали предметом монографического и всестороннего исследования, за исключением нескольких ссылок, в частности, в области языкознания. Лингвисты редко использовали пословицы и поговорки в качестве подтверждения в своих исследованиях ваханского языка. Поэтому многие ключевые вопросы лингвистического изучения языка пословиц и поговорок нуждаются в глубоком исследовании. В частности, существует научная потребность в их изучении в этнолингвистическом и лингвистическом аспектах. Необходимость и объективность нашего исследования заключается именно в изучении этой проблемы.

Пословицы и поговорки являются выражением духовной культуры народа, так как они отражают особый менталитет народа, его обычаи, образ жизни и мировоззрение. Изучение и анализ национально-культурных особенностей пословиц и поговорок ваханского языка в сопоставлении с английским откроют новую страницу в научных исследованиях ваханского языка, особенно в таджикской лингвистике.

Пословицы и поговорки ваханском языке в сопоставительном аспекте ещё не изучались, и наша диссертация является первым научным материалом на эту тему.

Степень изученности темы исследования. Проблема сопоставления национально-культурных особенностей ваханских пословиц и поговорок с английским языком не была изучена должным образом с точки зрения лингвокультурологии и этнолингвистики. Хотя в вопросах фонетики, лексикографии и грамматики ваханского языка отечественными и зарубежными лингвистами И.И. Зарубиным [1927], Г.Моргенштерном [1932], С.И. Климчицким [1938], В.С. Соколовой [1962], Д.Л. Лоример [1958], Т. Пахалиной [1975], А.Л. Грюнберг [1976], И.М. Стеблиным-Каменским [1976; 1981; 1999], Б. Лашкарбековым [1982], А. Саидмамадовым [1983], А. Мирбобоевым [1991], С. Матробиён [2005], А.Д. Асадбековым [2006], Я. Обртеловой [2017],

Ш. Гуломалиевым [2020] и другими проведены исследования, но по сопоставительное изучение разноструктурных языков в виде полноценной научной работы не выполнялось.

Единственная работа, проделанная некоторыми из этих исследователей в этом направлении - это сбор и запись небольшой части пословиц и поговорок, используемых в научных трудах для грамматического анализа. В частности, авторы книги «Языки Восточного Гиндукуша: Ваханский язык» А.Л. Грюнберг и И.М. Стеблин-Каменский в период с 1967 по 1972 годы записали из уст носителей языка 37 ваханских пословиц и поговорок, перевели их на русский язык, и прокомментировали некоторые из них. Также в отдельных словарях исследователей Д.Л. Лоримера [1958], А. Бадахши [1960], И.М. Стеблина-Каменского [1999] и словарях, приведённых в последней части грамматических очерков Пахалиной [1975], пословицы использовались в качестве доказательства того или иного слова.

В 2016 году впервые исследователи ваханского языка С.К. Матробиён и А. Мирбобоев опубликовали сборник «Ганчи Вахонзамин. Мачмуи осори мардумӣ» («Сокровищница Вахана. Сборник народных произведений»), в котором отдельный раздел был посвящён пословицам и поговоркам. Этот раздел содержит 286 пословиц и поговорок в алфавитном порядке. Это единственный полноценный материал, содержащий множество пословиц и поговорок. Поскольку сборник не является аналитическим, пословицы и поговорки составителями не анализировались, но приводились их варианты и правильное написание.

Впоследствии, в 2017 году С.К. Матробиён выпустил детскую книжку «Мэталиш» («Поговорок») с высоким качеством печати и иллюстрациями. В ней представлены 16 ваханских поговорок.

В целом, в таджикском языкознании изучение пословиц и поговорок началось в основном в 60-х годах XX века, особо отметим работы Б. Тилавова [1963; 1975; 1989], Я.И. Калонтарова [1965; 1969] и других.

Также анализ пословиц и поговорок на основе материалов из произведений современных таджикских писателей с лингвистической точки зрения проводился в научных трудах исследователей Н. Масуми [1954], Р. Гаффорова [1966; 1990], Б. Камолиддинова [1967], Н. Хусейнова [1963; 1973], М. Фозилова [1976], Ф.М. Турсунов [1999], О.Ш. Икболов [2017], Ш.А. Норов [2018] и Ю. Ахтамшо [2019] провели в своих научных работах сравнительное изучение пословиц и поговорок, С. Алихонова [2006] исследовала бадахшанские языки, в частности, шугнанский.

Следует отметить, что изучение пословиц и поговорок в мире началось очень давно, и первое произведение А. Тейлора (The Proverbs and an Index to «The Proverb») («Поговорки и указатель пословиц») было написано в 20-х годах XX в. Впервые опубликовано в 1931 году в Гарвардском университете («Пословицы»), а затем в 1934 году Финской академии («Указатель пословиц»), который затем был переиздан в 1962 году в Копенгагене. Его работы по изучению пословиц занимают важное место среди зарубежных фольклористов.

Связь исследования с праграммами (проектами) научной тематики.

Тема исследования разработана в связи с научной тематикой кафедры сравнительного языкознания и теории перевода Таджикского государственного института языков, утвержденной на 2016-2020 годы.

Общее описание исследования

Цель исследования. Основная цель исследования - прежде всего выявить национально-культурные особенности пословиц и поговорок ваханского языка в сопоставлении с английским, описать и выявить общие и различные типологические особенности пословиц и поговорок на сопоставляемых языках.

Задачи исследования:

В соответствии с поставленными в диссертации целями решаются следующие задачи:

- анализ национально-культурных особенностей пословиц и поговорок в сопоставлении с английским языком с точки зрения лингвокультурологии и этнолингвистики;
- семантическая классификация пословиц и поговорок на ваханском и английском языках;
- описание сходства и различий между ваханскими и английскими пословицами с точки зрения языковой картины мира;
- сравнительный анализ пословиц и поговорок разноструктурных языков, но исторически принадлежащих к одной семье;
- определить пословицы и поговорки, которые в процессе развития и улучшения языка нашли свой эквивалент в сопоставляемых языках;
- анализ семантических групп пословиц и поговорок на ваханском и английском языках;
- выявление отличительных черт пословиц и поговорок в системе общих единиц с точки зрения лингвокультурологии;
- установить общие и специфические границы для пословиц и поговорок сопоставляемых языков и определить языковые факторы, которые показывают зависимость сходства и различий от структурного описания пословиц и поговорок, а также их семантики и образности.

Объект исследования. Объектом исследования диссертации является национально-культурные особенности пословиц и поговорок ваханского языка в сопоставлении с английским, что еще не привлекало внимание лингвистов.

Предмет исследования - анализ национально-культурных особенностей пословиц и поговорок ваханского языка в сопоставлении с английским языком с точки зрения лингвокультурологии и этнолингвистики.

Основы теоретические исследования. Теоретической основой данного исследования являются научно-теоретические работы лингвистов и фольклористов. В частности, по теоретическим вопросам изображения мира в пословицах и поговорах разных языков и культур мира работы исследователей И.М. Снегирев

[1848], А.А. Потебня [1895], И.В. Даль [1899], Ф.И. Буслаев [1959], О. [1931], Широко М.А. Рыбникова [1961], В.П. Фелицина [1979], С.Г. Гаврин [1958], А.М. Бабкин [1964], А. А. Молотков [1967], В.П. Жуков [1978], В.М. Мокиенко [1989], Н.М. Шанского [1985] являются основным критерием исследования. В таджикском языкознании и фольклористике теория исследователя Б. Тиладов [1962, 1967], Р. Гаффаров [1966; 1990], Б. Камолиддинов [1967], Н. Нусейнов [1963; 1973], М. Фозилов [1976], Я.И. Калонтаров [1989], Ф. Муродов [2001], Ф.М. Турсунов [2006], С. Алихонова [2006], О.Ш. Икболов [2017], Ш.И. Норов. [2018], А.В. Юнуси [2019] обеспечивает основу для этого исследования.

Мы так же опирались на работы в области сопоставительного языкознания и лингвокультурологии таджикских учёных П. Джамшедова [2010], О.О. Мухаммаджонова [2010], М. Аламшоева [2002], А. Мирбобоева [1991], С.К. Матробиён [2005], М. Иматшоевой [2010], М. Броимшоевой [2006], М. Бобомуродовой [2012], Т. Ашуровой [2017] и российских лингвистов Е.М. Верещагина [1980], В.Г. Костомарова [1983], Н.Д. Арутюнова [1991], Ю.Д. Апресян [1995], А. Вежбицкой [1996], В.Н. Телия [1996], В.В. Воробьева [1997], Ю.С. Степанова [1997], Н.И. Джинкин [1998], С.Г. Тер-Минасовой [2000], В.А. Масловой [2001], В.И. Карасик [2004], Н.Н. Семененко [2004], Е.И. Селиверстовой [2009] М.Ю. Котовой [2010], В.В. Красных [2018].

Эмпирическая основа. Основную учебно-экспериментальную основу диссертации составляет материал, собранный диссертантом в 2016-2020 г. в ходе экспедиционных исследований в Ваханской долине, преимущественно в селах Намадгут, Даршай, Шитарв, Зумудг, Навобод, Туггоз, Вранг, Лангар, Ширгин, Зонг и в Исламабаде, Пакистан (от пакистанских ваханцев, проживающих в городе).

Исследовательская база. Основой исследования является сборник английских пословиц и поговорок из «Таджикско-англо-русских пословиц, поговорок и афоризмов» Субхинисо Бегматовой и ваханского языка из «Ганчи Вахонзамин (сборник народных произведений)», С.К. Матробиёна и А. Мирбобоев «Словарь таджикских и персидских пословиц, поговорки и афоризмы», «Словарь фразеологизмов современного таджикского языка (фразеологический словарь)» М. Фозилова, «Англо-таджикский словарь» А. Мамадназарова, «Большой англо-русский словарь» В.К. Мюллер и «Англо-русский фразеологический словарь» А.В. Кунина.

Научная новизна исследования заключается, прежде всего, в специальном сравнительном изучении национально-культурных особенностей пословиц и поговорок языков разных систем, принадлежащих к одной языковой семье - ваханского и английского. В диссертации с точки зрения лингвокультурологии и этнолингвистики выявляются сходства и различия между пословицами и поговорками двух разных народов, проживающих на разных территориях и чей язык не принадлежит к одной и той же географической области, т. е. носителей ваханского и английского языков.

Основные положения, выносимые на защиту:

1. Пословицы и поговорки отражают историю, традиции, обычаи и в целом духовное наследие народа, что способствует решению проблем лингвокультурологии и этнолингвистики. В них отражается языковая картина мира народов-носителей сопоставляемых языков
2. Несмотря на различия в культурных и исторических связях между ваханскими и англоязычными народами, существует ряд пословиц и поговорок, имеющих схожий смысл. Общность и различия между пословицами и поговорками можно отчётливо увидеть только через их национальные и культурные особенности.
3. Тематически проанализированы пословицы и поговорки ваханского и английского языков. Классифицированные темы пословиц и поговорок показывают, в какой степени сопоставляемые языки охватывают национальные и культурные особенности их носителей.
4. Среди народа более распространены пословицы, отражающие такие качества общечеловеческих ценностей, как терпение, трудолюбие, гостеприимство и уважение. Эти нравственные ценности ярко отражены в пословицах и поговорках сопоставляемых языков.
5. Изучение особенностей мышления и мировоззрения народов и наций, поможет установить национальные ценности, общность и различие в познании окружающего мира носителями языков. Лингвокультурологический и этнолингвистический анализ пословиц и поговорок таджиконосителей ваханского языка и англоязычных народов показывает именно эти особенности.
6. Национально-культурные особенности пословиц и поговорок ваханского языка, который является одним из восточных иранских языков, сравниваются с разноструктурными языками на примере английского языка. Выясняется, что среди носителей этих языков, независимо от национальных, культурных и географических различий, существует общая картина мира.

Теоретическая и практическая значимость исследования заключается в том, что данная диссертация может способствовать дальнейшим исследованиям в области лингвокультурологии и этнолингвистики. Результаты исследований могут быть использованы для решения ряда практических и теоретических задач в этой области и послужить основой для дальнейших научных и теоретических исследований в этих областях языкознания.

Национально-культурные особенности пословиц и поговорок ваханского языка в сопоставлении с английским языком будут способствовать решению задач по выявлению общих закономерностей и особенностей ваханского и английского языков в области лексикографии и определению наиболее подходящих способов перевода ваханских пословиц и поговорок на английский язык. Такой подход помогает решить ряд отдельных задач теории и практики перевода.

Практическая значимость исследования отражена в разработке программ и вопросов, связанных со сравнительным изучением пословиц и поговорок таджикского народа с лингвистической точки зрения. Пословицы и поговорки этих языков можно включать в учебники и этнографические материалы в качестве иллюстраций.

Ещё одна практическая значимость данной исследовательской работы заключается в том, что её результаты могут быть использованы при изучении фразеологии и лексикографии, разработке двуязычных энциклопедий, учебников и сборников пословиц, а также при изучении английского языка в учебных заведениях как средство совершенствования культуры речи и качества перевода. Отдельные рекомендации научной работы могут использоваться для описания языков, исследуемых в диссертации.

Степень достоверности результатов исследования. Достоверность результатов исследования обеспечена теоретическим анализом и научными сопоставлениями, опирается на конкретные методологические положения, междисциплинарные аналитические материалы в соответствии со структурой, целями и задачами исследования.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Тема и содержание диссертации посвящены сравнительному изучению пословиц и поговорок двух языков - ваханского и английского, которые типологически различны и относятся к одному роду. В зависимости от предмета исследования диссертация соответствует научной специальности на соискание ученой степени доктора философии (PhD)-доктора по 6D021300 - Языкознание (6D021302 - Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание).

Личный вклад соискателя ученой степени в исследовании. Национально-культурные особенности пословиц и поговорок ваханского языка в сравнении с английским языком с точки зрения лингвокультурологии и этнологии (этнолингвистики) впервые были подробно изучены в виде диссертации.

Подтверждение и внедрение результатов диссертации Содержание диссертации представлено в докладах и докладах на ежегодных научно-теоретических конференциях профессоров и преподавателей Таджикского государственного института языков им. Сотима Улугзода, Таджикского государственного медицинского университета имени Абуали ибни Сино, Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, и других региональных и национальных конференциях. Данная диссертация была представлена, обсуждена и рекомендована к защите на секции языкознания Педагогического университета имени Садриддина Айни (протокол № 9 от 10 июня 2021 года), заседании кафедры сравнительного языкознания и теории перевода Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода (протокол № 4 от 20 ноября 2021 года) и Ученого совета факультета английского языка данного института (протокол № 9 от 23 апреля 2022 г).

Публикации по теме диссертации. Основные результаты исследования опубликованы в 11 научных статьях, в том числе в 5 статьях в рецензируемых журналах ВАК при Президенте Республики Таджикистан. Список приводится в конце автореферата.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из списка сокращений, введения, общего описания исследования, 3 глав, выводов, рекомендаций по практическому использованию результатов исследования и библиографии. Общий объем диссертации составляет 153 страниц.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ

Первая глава диссертации - **«Теоретические основы сравнительного исследования пословиц и поговорок в языкознании»** состоит из 5 разделов:

Первый раздел озаглавлен **«Пословицы и поговорки - основная тема изучения лингвокультурологии и этнолингвистики»**, в котором рассматриваются теоретические основы важного объекта лингвокультурного и этнолингвистического исследования пословиц и поговорок. Лингво-культурология, изучающая язык как часть культуры, берет своё начало из антропоцентризма в лингвистике и рассматривает описание окружающего мира с помощью национальных языков. Таким образом, триединство «человек, язык и культура» изучается в контексте лингвистического и культурологического подхода.

Поскольку вопросы изучения и сохранения самобытности национальных культур становятся всё более и более актуальными, лингвистическое изучение паремииологии, особенно пословиц и поговорок, лаконично и образно выражающих идеи и мнения, основанные на опыте народа или группы людей, в настоящее время имеет большую научную ценность. Пословицы и поговорки вдохновлены тысячелетним опытом человечества, разнообразием быта людей и являются интересным примером культуры и жизни народов мира. Они создаются всеми слоями общества и служат для выражения наиболее важных идей и воззрений людей. Пословицы и поговорки выражают мышление и мировоззрение людей.

Чтобы понять чужую культуру или цивилизацию, необходимо, прежде всего, изучить язык, на котором люди могут говорить, писать и думать. Отсюда возник раздел грамматики, известный как этнолингвистика. Его основная цель - идея о том, что «языки следует изучать в тесной связи с миром и культурой народов, говорящих на них»¹. Основные идеи теории тесной связи языка и культуры впервые в современной науке были озвучены фон Гумбольдтом. Эти идеи более или менее интенсивно развивались на протяжении полутора веков. В первой половине XX века изучение взаимосвязи языка и культуры, прежде всего, связано с именами Э. Сепира, Б. Уорфа, Витгенштейна Л., также с именами А. А. Потебни, Л.С. Выготского, Л.В. Шербы и

¹ Тер-Минасова, С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. Учеб. пособие / С.Г.Тер-Минасова. – Москва: Слово, 2000. – 624 с. – С. 44.

других. Л.В. Щерба писал, что «язык и культура сосуществуют и влияют друг на друга, и каждый язык отражает культуру людей, которые на нём говорят»².

Пословицы и поговорки как части языковой картины мира являются воплощением языкового мышления и представляют собой общечеловеческие национальные ценности, анализ которых даёт возможность получить доступ и познакомиться с языковым сознанием разных народов. Именно поэтому пословицы и поговорки разных языков стали предметом лингвокультурологических и этнолингвистических дискуссий.

Лингвокультурология и этнолингвистика, которая включает лингвистику и культурологию, изучает язык как культурный феномен. Проблемы языка и культуры находятся в центре внимания отечественных (П. Джамshedов, С. Нематов, О.О. Мухаммаджонов, М. Аламшоев, А. Мирбобоев, С. Матробиён, М. Иматшоева, М. Броимшоева, М. Джафаров, М. Бобомуродова, Т. Ашурова) и зарубежных (Ю.Д. Апресян, Н.Д. Арутюнова, Г.А. Брутян, Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров, А. Вежбицкая, В.В. Воробьев, Н.И. Джинкин, В.И. Карасик, В.В. Красных, Ю.М. Лотман, В.А. Маслова, Ю.С. Степанов, В.Н. Телия, С.Г. Тер-Минасова, В.Н. Топоров, Н.В. Уфимцева и др.) лингвистов.

Во втором разделе этой главы **«Отличие пословиц от поговорок с точки зрения лингвистов и фольклористов»** рассматриваются дебаты между лингвистами и фольклористами о различии между пословицами и поговорками. Каждая пословица – это выражение целостной идеи, сформированной на основе языковых закономерностей. Поэтому их использование зависит только от целей и намерений говорящих, и в переносном смысле «сокровище народной мудрости» давно привлекает внимание исследователей. Учёные начали изучать различные аспекты пословиц и поговорок очень давно. В частности, в XIX-XX веках лингвисты и фольклористы пришли к выводу, что «пословицы и поговорки объясняет разнообразная природа»³.

Естественно, что пословицы и поговорки демонстрируют особое разнообразие форм. Полные лексические и семантические признаки всегда имеют решающее значение и очень важны для классификации пословиц.

Резюмировать взгляды исследователей на разграничение пословиц и поговорок можно следующим образом: Снегирёв И.М. «Пословицы отличаются от поговорок, прежде всего, полнотой формы и смысла; вторые отличаются по содержанию: «Пословица содержит истину, важную для жизни, а пословица создаёт иронию, аллегорию и сравнение общеупотребительных высказываний языка»⁴ И. Даль «В пословицах – лаконичность, аллегория, мудрость и выводы, в поговорках – неуместное и неточное толкование, простая аллегория и отсутствие советов»⁵. А.Н. Оркина

² Щерба, Л.В. Языковая система и речевая деятельность / Л.В. Щерба. – Ленинград: Наука, 1974. – 427 с. – С. 67.

³ Иванова, Е.В. Пословичные картины мира (на материале английских и русских пословиц) / Е.В.Иванова. – СПб.: Филол. фак-т Санкт-Петербург. гос. унта, 2002. – 160 с. – С. 3.

⁴ Снегирев, И.М. Русские народные пословицы и притчи / И.М.Снегирев. – Москва, 1848. – 550 с. – С. 28.

⁵ Даль, В.И. Толковый словарь живого великорусского языка [Текст] /В.И. Даль – Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1955. – 700 с. – С. 14.

«Пословицы - отражение мыслей и мудрости людей»⁶, О. Широкова⁷, П. Жуков⁸, А.М. Бабкин «в пословице есть переносное значение, которого нет в поговорке»⁹, Е.А. Ляцкий «Пословица - короткая мудрость из двух частей; поговорка же имеет одну составляющую»¹⁰, М.А. Рыбникова¹¹, В.М. Мокиенко «поговорка выражает понятие, а пословица – мышление»¹².

Третий раздел этой главы - **«Структурные и семантические формы пословиц и поговорок в лингвистике»** посвящён вопросам структурных и семантических форм, а также положению и месту пословиц среди других языковых явлений. Первым, кто начал изучать лингвистический аспект пословиц был А. Потебня. Затем начала изучения структурно-смысловых закономерностей пословиц заложили И.М. Снегирев, М.И. Михельсон, В.И. Даль. Отдельные пометки о структурно-смысловых особенностях пословиц можно видеть в трудах академика В.В. Виноградова, этой проблеме посвящены некоторые статьи Б.А. Ларина и других учёных. И.М. Снегирев писал, что «в разных языках существует большое количество терминов, используемых для выражения устойчивых словосочетаний с разными характеристиками»¹³. Все исследователи отмечали народное происхождение пословиц, чудесных, изящных, общеупотребительных, возможность в новой форме понять смысл, их лаконичность, понятность, краткость и наполненность глубоким смыслом.

Этой проблеме посвящены работы В.П. Аникина [1957], В.П. Жукова [1966], Г.Л. Пермякова [1968], В.В. Виноградова [1986] и других. В их трудах пословицы и поговорки изучаются в трёх формах: лингвистической, лексико-семантической и художественно-образной.

Четвёртый раздел этой главы называется **«Сравнительное изучение пословиц и поговорок на разных языках»** и включает подраздел **«История изучения пословиц и поговорок в таджикском языкознании»**. В первую очередь в нём приводятся общие сведения о сравнительном изучении пословиц и поговорок в разноструктурных языках. Отмечается, что сравнительное изучение содержания пословиц и поговорок разноструктурных языков позволяет определить структуру и семантику пословиц, общности и аспекты национального выражения и мировоззрения народов. В подразделе представлена информация о сравнительном изучении пословиц и поговорок в

⁶ Оркина, Л.Н. Аспектуально – темпоральная характеристика высказываний с семантикой обусловленности в современном русском языке. автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.01 //Л.Н. Оркина.– СПб, 2000 . – 42 с. – С. 4.

⁷ Широкова, О. Жизнь пословицы /О.Широкова// Русский язык в школе. –1931. –№ 6-7 – 117 с.

⁸ Жуков, В.П. Словарь русских пословиц и поговорок / В.П. Жуков. – Москва: Русский язык, 2000. – 544 с. – С. 11.

⁹ Бабкин, А.М. Фразеология и лексикография / А.М.Бабкин // Проблемы фразеологии. – М. –Л.: Наука, 1964. – С. 7-27. – С. 27.

¹⁰ Ляцкий, Е.А. Былины: Старинки богатырские / Е.А.Ляцкий. – СПб, 2018. – 238 с. – С. 208.

¹¹ Рыбникова, М.Л. Русские пословицы и поговорки. / М.Л.Рыбникова. – Москва, 1961. – 232 с. – С. 19.

¹² Мокиенко, В.М. Образы русской речи / В.М.Мокиенко. – Л., 1989. – 280 с. – С. 10.

¹³Снегирев, И.М. Русские народные пословицы и притчи / И.М.Снегирев. – Москва, 1848. – 550с. – С. 20.

таджикском языкознании и приводится анализ взглядов таджикских лингвистов на пословицы и поговорки. В частности, взгляды лингвистов Н. Масуми [1954], Р. Гаффорова [1966], Б. Камолитдинова [1967], Х. Хусейнова [1973], Ф.М. Турсунова [2006], О.Ш. Икболова [2017].

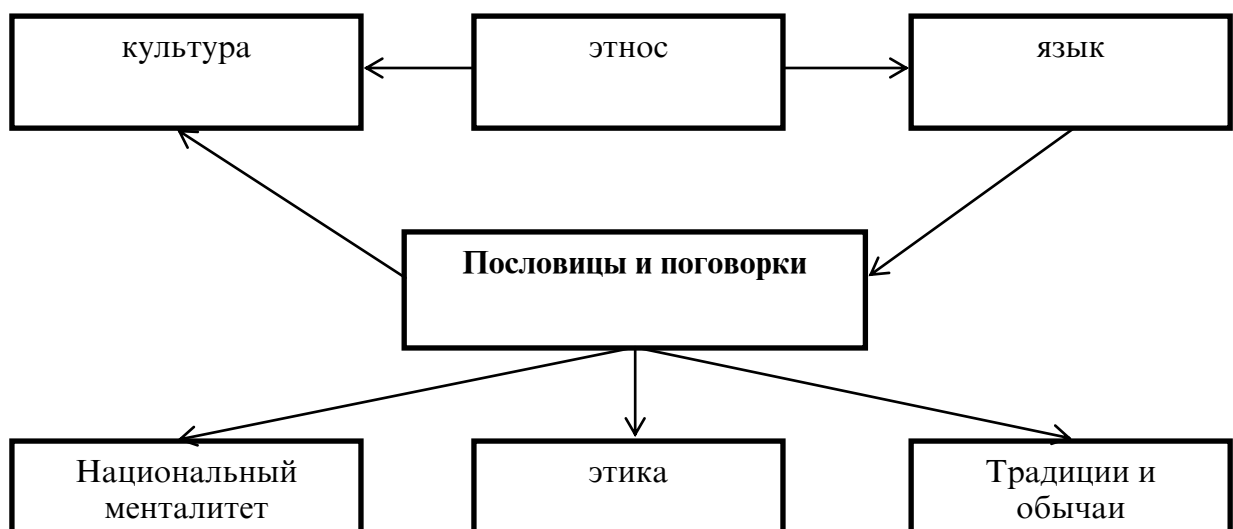
В пятом разделе первой главы - **«Пословицы и поговорки как источник информации о мировосприятии народов с бесписьменными языками»**, представлены сведения об этнолингвистических аспектах пословиц и поговорок на бесписьменных языках, включая ваханский. Американские лингвисты Эдвард Сепир и Франц Боас были одними из первых, кто исследовал бесписьменные языки коренных американцев, изучая их древние обычаи и традиции. Идеи Ф. Боаса и Э. Сепира продолжает их соотечественник Бенджамин Уорф, который подчёркивал, что язык, религия, традиции, обычаи и искусство для этнолингвистических исследований в обоих случаях (синхроническом и диахроническом) играют большую роль в восстановлении древних связей языка и людей, языка и народных искусств¹⁴.

Каждый народ уникален по своему мировоззрению. Это связано с разнообразием религиозных верований, разнообразием идеологий и разнообразием обычаев и культур. Пословицы и поговорки - один из важнейших источников информации о национальной культуре, поскольку в них накапливается тысячелетний опыт народа. По содержанию пословиц и поговорок у носителей языка очень хорошо заметны различия в восприятии окружающего мира, составляющие специфические национальные и культурные особенности и складывались на протяжении всей истории.

Наблюдения за отдельными единицами пословиц и поговорок бесписьменных языков показывают, что среди них есть как единицы, равные по семантике и составу, так и единицы, которые охватывают национальные особенности. Пословицы и поговорки - это средство общения языка, культуры и мышления, которое в структуре национально-культурной информации можно описать следующим образом (Таблица 1):

Таблица 1.

Схема этнолингвистической информации

¹⁴ Матробиён, С.К., Мирбобоев, А. Ганчи Вахонзамин. Маҷмуаи осори мардумӣ. / С.К. Матробиён, А. Мирбобоев. – Душанбе, 2015. – 159с. – С. 3.

Отсюда следует, что пословицы и поговорки более полно отражают специфические особенности того или иного народа, а посредством языка в них сохраняется и передаётся из поколения в поколение культура народа.

Ваханский язык, один из бесписьменных языков в Таджикистане, очень богат фольклорными жанрами. В частности, особое место в ваханском языке занимают пословицы и поговорки. Они представляют собой бесценный материал для сохранения исконной лексики, изучения менталитета таджиков-носителей ваханского языка, их восприятия окружающего мира и языковой картины мира. Через пословицы и поговорки мы знакомимся с бытом и обычаями таджиков-носителей ваханского языка в прошлом. Мы узнаём об их отношении к окружающему миру - к природе и друг к другу. Например, отношение к женщине, признание её достоинства, любовь к ней и вообще репутация женщины как представительницы прекрасного пола в ваханских пословицах и поговорках звучит очень пафосно: **awrat zman ku dod nēst, muy dod gīzd** [букв. женский пол размером с гору, поднимается до размера волоса], **ganj dy ħinan dast** [букв. сокровища в руках женщины], **ḡay də səfarət ħinan də ayloq malym wost** [букв. мужчина познаётся в путешествиях, а женщина - в стойбище] и так далее.

Вторая глава - «Семантические особенности пословиц и поговорок ваханского языка в сравнении с английским языком» состоит из 6 разделов и двух подразделов. В этой главе внимание уделяется семантическим особенностям пословиц и поговорок ваханского и английского языков, каждая пословица и поговорка рассматривается в аспекте зрения лингвокультурологии и этнолингвистики. Пословицы и поговорки отражают нравственные ценности народов сопоставляемых языков, воплощая национальные традиции, включая семейные и родственные отношения, человеческое отношение к работе и их традиции гостеприимства.

В первом разделе второй главы - **«Отражение нравственных ценностей народов сопоставляемых языков в пословицах и поговорках»** обсуждаются нравственные ценности носителей английского языка и таджиков-носителей ваханского языка в пословицах и поговорках. Пословицы и поговорки составляют ценную часть ваханского и английского языков и дополняют общую языковую картину окружающего мира вокруг их носителей. Таким образом, лингвокультурологический и этнолингвистический анализ пословиц и поговорок народов сопоставляемых языков позволяет проследить их нравственные предпочтения по следующим темам:

- **оптимизм**: вах. **di ičkuu ɣam xysiḡ məsar** [букв. не радуйтесь чьей-либо печали]; англ. **never say die** [букв. никогда не говорите, что умрёте];

- **честность**: вах. **dryšt ымыуət dryst ымыу** [букв. будь грубым, но прямым]; англ. **better speak truth rudely than lie covertly** [букв. лучше говорить правду грубо, чем скрытно лгать].

- **патриотизм**: вах. **pirxona/langarxonai lič mædi** [букв. не пинай свой дом (т.е. не покидай его)]; англ.: **East or West, home is best**¹⁵ [эквивалент. Восток или запад, дом лучше – егоколючки и солома лучше, чем базилик и кинза].

- **самообладание, внимательность и вежливость**: вах. **xalg xotir pə ʃafʃən**¹⁶ [букв. человеческий разум тоньше волоса, то есть настолько хрупок, что может сломаться в любой момент]; англ. **good conscience is a good pillow** [букв. чистая совесть – хорошая подушка].

- **Обман, ложь, жестокость, эгоизм и самолюбие, грубость, скупость**: вах. **dyzd uiwyt gəmonbar azor** [букв. вор один, подозреваю тысячу] англ. **a fair face may hide a fail heart**¹⁷ [букв. за прекрасной внешностью может скрываться низкая душа].

- **добро и добродетель**: вах. **niki car niki tar pšit** [букв. сделай добро, увидишь добро]; англ. **a clean conscience laugh at false accusations**¹⁸ [букв. чистая совесть смеется над клеветой, имеется в виду если у вас чистая совесть, вы не будете бояться несправедливых обвинений].

- **Эгоизм и неуважение**: вах. **šak xalg sə ʃy qsa wizat** [букв. вспомни дурного человека, он и появится]; англ. **it is an ill wind that blows nobody good** [букв. сильные ветры никому не приносят пользы].

- **красноречивость, оскорбления и брань**: вах. **təqi gap xurər vɪr** [букв. много слов – лишний груз для осла]; вах. **kəʒ zaxm naʃtət, zar gap nəu** [эквивалент. - захми шамшер мераваду захми забон не – рана от меча излечима, а от слова - нет]; англ. **fair words break no bones** [букв. честные слова не ломают кости - речь - зеркало говорящего].

Второй раздел этой главы - «Воплощение национальных традиций в пословицах и поговорках» состоит из двух подразделов «**Отражение некоторых национальных особенностей таджиков-носителей ваханского языка в пословицах и поговорках**» и «**Некоторые особенности национальной идентичности англоязычных в пословицах и поговорках**». В этой главе анализируется отражение национальных традиций в пословицах и поговорках народов сопоставляемых языков. Отмечается, что пословицы и поговорки, как правило, возникают на основании символов и образов в глубинах народного творчества в процессе когнитивной деятельности сообщества носителей языка. Точно так же возможно, что ваханская пословица **ʃoni də bar, kla tər koz** [букв. жених у ворот, овца на пастбище] основаны на одной поговорке, которая занимает особое место в сборнике ваханских пословиц. В этой пословице овцеводство - символ традиций

¹⁵ Субҳинисо Б. Фарҳанги зарбулмасал, макол ва афоризмҳои тоҷикӣ - англисӣ – русӣ / Б. Субҳинисо. – Хучанд, 2016. – 419 с. – С. 114.

¹⁶ Матробиён, С.Қ., Мирбобоев, А. Ганчи Вахонзамин. Маҷмуаи осори мардумӣ. / С.Қ. Матробиён, А. Мирбобоев. – Душанбе, 2015. – 159с. – С. 112.

¹⁷ Мамадназаров, А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ / А. Мамадназаров. – Душанбе: ҚДММ «Эр-граф», 2015. – 1015 с. – С. 308.

¹⁸ Мамадназаров, А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ / А. Мамадназаров. – Душанбе: ҚДММ «Эр-граф», 2015. – 1015 с. – 161.

народа Вахана. У ваханцев есть обычай: когда жених приводит невесту из отцовского дома в свой дом, в коридоре, у ног жениха и невесты, закалывают овцу, специально выращенную для этого дня. В этой пословице выражения «**šoni də bar**» и «**kla tər koz**» понятны только ваханцам. Поскольку они не будут поняты в других условиях. Смысл пословицы таков: «Пришло важное время, но дела откладываются».

В другой пословице: **šačəv kyʃətk pə raʒsar, yaw xymətk rə yorč**¹⁹ [смысл. собаку посадили на самое высокое место, но она спустилась вниз] воплощается ещё одна традиция таджиков-ностилей ваханского языка – традиция гостеприимства, смирения и скромности. Но термины «**raʒsar**» и «**yorč**», характерные для бадахшанских домов, остаются непонятными для других. Чтобы понять эту пословицу, необходимо знать устройство домов в Бадахшане. В домах таджиков-ваханцев «**raʒsar**» - это самое высокое место в доме, там обычно сидят взрослые и гости, то есть почётное место. Однако «**yorč**» - это самая нижняя часть домов таджиков, говорящих на ваханском языке, и здесь никому не разрешается сидеть, туда во время еды кидают кости для собак и кошек. Смысл вышеприведённой пословицы в том, что собака, не осознавая своего достоинства, даже если вы посадите её на самое почётное место, всё равно вернётся к себе. Образ собаки, конечно же, – воплощение низких и невежественных людей.

Подобную национальную идентичность можно увидеть и в английских пословицах и поговорках. Английская пословица: **good wine needs no bush**²⁰ [букв. хорошее вино не нуждается в кустах] очень широко употребляется. Ключевым словом в этой пословице является слово «**bush**» («куст»), в котором спрятано редкое этнографическое событие из истории Великобритании, которое известно только тем, кто знает древний обычай английских продавцов вина носить веточку вьюнка, чтобы сообщить о том, есть ли у них вино или нет.

Третий раздел второй главы озаглавлен «**Отражение семейных и родственных отношений в ваханских и английских пословицах и поговорках**». В этом разделе собраны пословицы и поговорки, отражающие семейные и родственные отношения, их особенности и мировоззрение. Основываясь на пословицах, можно проследить за всеми этапами развития семьи: замужеством (браком), рождением детей и внуков, их воспитанием, отношением детей к родителям, мужа к жене и так далее.

Пословицы и пословицы на ваханском и английском языках широко отражают взаимоотношения между родителями и детьми. Например: **zman nywd, ki nan yar bap rand** [букв. ребёнок плачет, чтобы мать кормила его]; **baf zman boy xy tatnanər, šak zman doý xy tatnanər** [букв. хороший ребенок - родительский сад, плохой ребенок – пятно на родителях]; **doman sy zmanən qlam dingak nəwost**

¹⁹ Матробиён, С.Қ., Мирбобоев, А. Ганчи Вахонзамин. Маҷмуаи осори мардумӣ. / С.Қ. Матробиён, А. Мирбобоев. – Душанбе, 2015. – 159с. – С. 114.

²⁰ Субхинисо Б. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикӣ - англисӣ – русӣ / Б. Субхинисо. – Хучанд, 2016. – 419 с. – С. 230.

[букв. нельзя отрезать свой подол от ребёнка]. Подобные пословицы и поговорки звучат и по-английски: **children are born to be happy** [букв. дети рождаются, чтобы быть счастливыми]; **blood is thicker**²¹ [эквивалент. ребёнок хоть и некрасив, но невиновен в глазах отца].

Отношение к женщинам обсуждается в следующем разделе, озаглавленном «Отражение отношения к женщине в ваханских и английских пословицах и поговорках».

Четвёртый раздел этой главы посвящён описанию отношения человека к труду в пословицах и поговорках ваханцев в сравнении с английским языком. В этом разделе упоминается, что ваханцы считают – независимо от того, какой бы трудной ни была работа, человек способен выполнить её: **yark cə xalgən past** [букв. работа ниже человека] или **dast tər dast yark tiz tiyor wost**²² [букв. работа выполняется совместно гораздо быстрее [эквивалент. ба иттифоқ ҷаҳон метавон гирифтан // вместе можно и мир завоевать].

Такие же явления можно видеть и в английских пословицах: **many hands make light work** [эквивалент. в единении сила]; **an oak is not felled at one stroke** [букв. дуб одним ударом не свалишь]; **Rome was not built in a day** [букв. Рим строили не за один день] **never put off till tomorrow what you can do today**²³ [букв. никогда не откладывай на завтра то, что можешь сделать сегодня].

Пятый раздел этой главы посвящён традициям гостеприимства в пословицах и поговорках. народов, говорящих на сопоставляемых языках. Для ваханцев встретить гостя, накормить его, дать с собой в дорогу провизию и гостинцы (**poytaxs**) – древняя традиция, передающаяся из поколения в поколение: **xəč randət bič məy** [букв. накорми хлебом и не говори дурного]; **bixləw mimom atoi Xədo** [букв. неожиданный гость - дар Бога]. Лингвистическое выражение понятия «гостеприимство» в английском языке интерпретируется, исходя из разнообразия их культуры гостеприимства: **the best fish smell when they are three days old**²⁴ [букв. лучше всего пахнет трёхдневная рыба] // эквивалент – меҳмон азиз аст то ба се рӯз – гостя уважают три дня]; **a man without a smiling face must not open a shop** [букв. неулыбчивый мужчина не должен открывать магазин] [эквивалент. ҳама бозёфт дар рӯи дастархон – весь достаток на столе], для англичан это открытость и доброта.

Шестой раздел второй главы озаглавлен «Выражения страха и смерти в ваханских и английских пословицах» и посвящена выражению страха и смерти в пословицах и поговорках. В сопоставляемых языках национальные и культурные особенности выражения и описания чувств разных языков полностью иллюстрируются пословицей: **сы вы́ыкын ну́ырдумэр бы́с х́нак** [букв. от страха

²¹ Субҳинисо Б. Указ.соч. – С. 234.

²² Матробиён, С.Қ., Мирбобоев, А. Ганчи Вахонзамин. Маҷмуаи осори мардумӣ. / С.Қ. Матробиён, А. Мирбобоев. – Душанбе, 2015. – 159 с. – С. 109.

²³ Субҳинисо Б. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикӣ - англисӣ – русӣ / Б. Субҳинисо. – Хучанд, 2016. – 419 с. – С. 223.

²⁴ Субҳинисо Б. Указ.соч. – С. 184.

называть медведя дядей]; **wyřyk xalg xəbar nəcart** [букв. страх человека не предупреждает]. В английском языке тоже есть эквиваленты таких пословиц и поговорок: **he that is afraid of wounds, must not come near a battle** [букв. тот, кто боится быть раненым, не должен приближаться к битве = волков бояться – в лес не ходить]; **as timid as a hare** [букв. робкий, как заяц].

Третья глава называется «**Национально-культурные особенности ваханских пословиц и поговорок с зоонимическими и соматическими элементами в сравнении с английским языком**», в которой анализируются семантические особенности национально-культурного компонента пословиц и поговорок на ваханском и английском языках на основе зоологических и соматических элементов. Эта глава состоит из 6 разделов и подразделов, первый из которых анализирует смысловые особенности пословиц и поговорок с элементами животных и птиц на ваханском и английском языках. Этот раздел состоит из 6 подразделов, в которых анализируются широкоупотребительные пословицы ваханского и английского языков, включающие 9 животных – собаку, кошку, лошадь, осла, корову, овцу, волка, свинью, лису и домашнюю птицу (курицу), а также рыб и муравьёв. Национальные и культурные особенности пословиц, обозначающих названия животных во всем их разнообразии, находят отражение в их систематическом изучении.

Люди разных национальностей по-разному воспринимают образ того или иного животного. Обычно это связано с национальными особенностями, представлениями и восприятием народов. Вот лишь несколько пословиц и поговорок, в которых упоминаются названия животных и которые проанализированы в диссертации:

- **šač //dog** // собака

В лингвистическом описании ваханцев и англичан ругань и бессмыслица уподобляются «укусу собаки»: вах. **šač rıyd korwon řəxəst** [букв. собака лает – караван идёт]; вах. **šačər yaič bən yaw tawı nəwıdyrt**²⁵ [букв. брось собаке кость, и она тебя не укусит]; англ. **dog barks, but the caravan goes on**²⁶ [букв. собака лает – караван идёт]; англ. **a good dog deserves a good bone** [букв. хорошая собака заслуживает хорошей кости].

- **piř //cat** // кошка

В представлении таджиков-носителей ваханского языка кошка изображается как чистоплотное животное: **piřrangəř liřt** [букв. облизывает, как кошка]; **piř ki tyr bar rəyd yawı mıřt** [букв. кошка, вышедшая наружу, прячет свои фекалии]. Особенности, связанные с этим домашним животным, также можно увидеть в следующих английских пословицах и поговорках: **cat has nine lives and a woman**

²⁵ Матробиён, С.Қ., Мирбобоев, А. Ганчи Вахонзамин. Мацмуаи осори мардумӣ. / С.Қ. Матробиён, А. Мирбобоев. – Душанбе, 2015. – 159с. – С. 114.

²⁶ Субҳинисо Б. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикӣ - англисӣ – русӣ / Б. Субҳинисо. – Хучанд, 2016. – 419 с. – С. 203.

has nine cat's lives²⁷ [букв. у кошки девять жизней, а у женщины девять кошачьих жизней]; **the scalded cat fears cold water** [букв. обожжённая кошка боится холодной воды].

- **yaš//horse** // лошадь

В некоторых ваханских пословицах и поговорках оскорбление или унижение животных, направленные на людей, используется сравнение с другим животным: вах. **yaš mirit xur yaw zroxəri wədert**²⁸ [букв. когда конь умирает, его место занимает осёл]; вах. **yašəv dyətk nal, mutk bə xə pəd wuč kərk**²⁹ [букв. подковывают лошадь, а ногу лягушка поднимает]. В английском языке лошадь также предназначена для выполнения работы и тяжёлого физического труда: англ. **it is a good horse that never stumbles** [букв. хорошая лошадь никогда не спотыкается]; англ. **all lay load on the willing horse** [букв. вся тяжелая работа ложится на шею покорной лошади].

- **xur//donkey** // осёл

Положительные качества простоты, смирения, скромности, трудолюбия, бдительности, а также отрицательные качества жадности, глупости, глупости и упрямства выражаются в следующих пословицах и поговорках: вах. **xur dy pargišyn ʔati sətk cart**³⁰ [букв. осёл найдёт себе пищу и на пепелище]; вах. **xur ki pə rəyxt tqi wərəyñ yan zolg wost**³¹ [букв. оставь осла надолго в хлеву и он станет упрямым и своенравным].

В английском языке образ осла оценивается невысоко и ассоциируется с глупостью, упрямством и жестокостью: **an ass is but an ass, though laden with gold** [букв. осёл останется ослом, даже если погрузить на него золото]. англ. **all asses wag their ears** [букв. все ослы машут ушами]. Это изображение имеет негативный оттенок и редко употребляется в английском языке, поскольку это животное почти никогда не использовалось в экономической жизни страны, за исключением того, что англичане иногда использовали его как средство передвижения.

- **ʔyɯw//cow** «корова»

Ниже приведённая ваханская пословица чётко отражает важность этого домашнего животного: вах. **i ʔyɯw səgin cart, dəgariš xštar**³² [букв. одна страдающая поносом корова всё стадо портит]; вах. **ʔyɯw уымыт ʔarʔdun xalg got** [букв. была бы корова, посуда для молока найдётся].

В английском языке образ коровы воплощает старость, мягкость (послушание) и нужду: **the old cow thinks she was never a calf** [букв. старая корова

Субхинисо Б. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикӣ - англисӣ – русӣ / Б.

Субхинисо. – Хучанд, 2016. – 419 с. – С. 233.

²⁸ Матробиён, С.Қ., Мирбобоев, А. Ганчи Вахонзамин. Маҷмуаи осори мардумӣ. / С.Қ. Матробиён, А. Мирбобоев. – Душанбе, 2015. – 159 с. – С. 115.

²⁹ Матробиён, С.Қ., Мирбобоев, А. Указ.соч. – С. 114.

³⁰ Матробиён, С.Қ., Мирбобоев, А. Указ.соч. – С. 112.

³¹ Матробиён, С.Қ., Мирбобоев, А. Ганчи Вахонзамин. Маҷмуаи осори мардумӣ. / С.Қ. Матробиён, А. Мирбобоев. – Душанбе, 2015. – 159 с. – С. 112.

³² Стеблин-Каменский, И.М. Языки Восточного Гиндукуша. Ваханский Язык / И.М.Стеблин-Каменский. – Москва, 1976. – 670 с. – С. 44.

думает, что она никогда не была телёнком]; англ. **if you buy the cow, take the tail into the bargain**³³ [эквивалент. дал барана, дай и верёвку].

Точно так же в остальных разделах показаны характеристики других животных в пословицах и поговорках.

Во втором разделе этой главы «Аллегорические особенности зооморфизмов в пословицах и поговорках, а также конструкции и словосочетания, в составе которых есть животные, в ваханском и английском языках» анализируется сходство между ваханским и англоязычными народами, использующими разные зоонимы в пословицах и поговорках. Существующие пословицы и поговорки в сопоставляемых языках определяют сходство между поведением животных и людей.

В пословицах, выражающих невежество, используют в качестве сравнения название животного, но здесь чаще используют качества животного не как качества человека, а как объект сравнения.

С точки зрения одинакового употребления того или иного зоонима в пословицах и поговорках ваханского и английского языков прослеживается их совместимость. Пословицы и поговорки на разных уровнях жизни показывают общие взгляды двух народов.

В третьем разделе третьей главы, озаглавленном «Национально-культурные особенности пословиц и поговорок ваханского и английского языков на примере соматизмов», анализируются пословицы и поговорки, в которых используются органы человеческого тела (соматические компоненты). Эти типы пословиц и поговорок на ваханском и английском языках занимают особое место и образуют большую группу. В этом разделе анализируются пословицы и поговорки, в которых присутствуют такие органы человеческого тела, как голова, руки, сердце, нос, глаза, рот, язык и зубы: **голова** - вах. **kal sarər pyşk bana**³⁴ [букв. для лысой головы **pyşk** (вид травы) - повод]; вах. **kal ʃy sarər tybib**³⁵ [букв. лысый сам врач своей головы]; англ. **little wit in the head makes much work for the feet**³⁶ [букв. дурная голова ногам покою не даёт]; англ. **idle head is a box for the wind**³⁷ [эквивалент. каллаи бемағз – каду; дурная голова - тыква]; **рука** - вах. **i dast, dasti dəgarər qwat** [букв. одна рука – сила другой руки]; вах. **ar kuy dast yaw ʃaʃər qrib** [букв. рука каждого ближе к своему рту]; англ. **many hands make light work**³⁸ [эквивалент. многие руки делают легкую работу] [эквивалент. ба иттифоқ ҷаҳон метавон гирифт – вместе можно завоевать мир]; **put not your hand between the**

³³ Субҳинисо Б. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикӣ - англисӣ – русӣ / Б. Субҳинисо. – Хуҷанд, 2016. – 419 с. – С. 119.

³⁴ Матробиён, С.Қ., Мирбобоев, А. Ганчи Вахонзамин. Маҷмуаи осори мардумӣ. / С.Қ. Матробиён, А. Мирбобоев. – Душанбе, 2015. – 159 с. – С.109.

³⁵ Матробиён, С.Қ., Мирбобоев, А. Указ.соч. — С. 109.

³⁶ Субҳинисо Б. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикӣ - англисӣ – русӣ / Б. Субҳинисо. – Хуҷанд, 2016. – 419 с. – С. 161.

³⁷ Субҳинисо Б. Указ.соч.– С. 133.

³⁸ Субҳинисо Б. Указ.соч.– С. 176.

bark and the tree - не просовывай руки между корой и деревом³⁹ [эквивалент. лагади харро хар мебардорад – пинок осла выдержит только другой осёл]; **сердце** – вах. **pzyiv ki sə ʔit, sə kur čəʒmən yaʃk nywyzd**⁴⁰ [букв. когда болит сердце, даже у слепого из глаз слёзы текут]; вах. **pzyiv xaʃt, pyid rəʃt**⁴¹ [букв. сердце тянет, ноги идут]; англ. **to a brave heart, nothing is impossible** [букв. для храброго сердца нет ничего невозможного барои]; англ. **a light heart lives long**⁴² [букв. открытое сердце проживет долгую жизнь]; **язык** – вах. **zik bi cətxon**⁴³ [букв. язык без костей]; **хы zik palm kʰak** [букв. пусть язык будет мягким]; англ. **a fool's tongue runs before his wit** [букв. язык дурака бежит перед его умом]; **the tongue is not steel, yet it cuts**⁴⁴ [букв. язык не стальной, но режет [эквивалент – аз захми забон захми табар бех – рана от языке глубже, чем от топора] и др.

Таким образом, анализ этой главы показал, что человек и животное, которые являются основными компонентами природы, тесно связаны. Человек даже разговаривает с животными на том же языке, на котором говорит в своём обществе. Пословицы и поговорки на эту тему, собранные и проанализированные на ваханском и английском языках, показывают, что в понимании этих двух носителей языков отношение к животным одинаковое, отличается только с точки зрения окружающей среды и ареала обитания животных. Поскольку люди биологически однородны, соматические единицы одинаковы для всех. Различия между соматизмами возникают лишь из-за разницы языков.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Выводы и результаты, полученные автором диссертации, обобщены в 8 пунктах:

1. Пословицы и поговорки ваханцев и англоязычных народов, возникшие на основе жизненного опыта, отражают их национальную и культурную самобытность.
2. Пословицы и поговорки разных народов, ваханцев и англичан имеют одинаковое значение, но обладают различными этническими и историческими особенностями.
3. В пословицах и поговорках сопоставляемых языков отражена народная мудрость, а знание пословиц и поговорок этих народов способствует не только хорошему знанию языка, но и лучшему пониманию их взглядов и характера.

³⁹ Субҳинисо Б. Указ.соч. – С. 161.

⁴⁰ Матробиён, С.Қ., Мирбобоев, А. Ганчи Вахонзамин. Маҷмуаи осори мардумӣ. / С.Қ. Матробиён, А. Мирбобоев. – Душанбе, 2015. – 159 с. – С. 111.

⁴¹ Матробиён, С.Қ., Мирбобоев, А. Указ.соч. – С. 111.

⁴² Субҳинисо Б. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикӣ - англисӣ – русӣ / Б. Субҳинисо. – Хучанд, 2016. – 419 с. – С. 129.

⁴³ Матробиён, С.Қ., Мирбобоев, А. Ганчи Вахонзамин. Маҷмуаи осори мардумӣ. / С.Қ. Матробиён, А. Мирбобоев. – Душанбе, 2015. – 159 с. – С. 113.

⁴⁴ Субҳинисо Б. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикӣ - англисӣ – русӣ / Б. Субҳинисо. – Хучанд, 2016. – 419 с. – С. 43.

4. В структуре пословиц и поговорок существует определённая лексическая разница между ключевыми словами, описывающими профессию, предметы быта, животных, растения и т. д. Эти различия связаны с образом жизни людей в этих странах, их традициями, образом жизни и географическими условиями.
5. Пословицы и поговорки тесно связаны с жизнью людей, описывают среду обитания, культурные и социальные особенности людей и выражаются в языке с разными оттенками значения.
6. Выражение страха и смерти в пословицах и поговорках является выдающимся примером урока истории, который люди усвоили и передали будущим поколениям. Ключевые слова, используемые в пословицах этого типа, которые связаны с разными идеями, отражают реальность жизни.
7. Семантические особенности пословиц и поговорок сопоставляемых языков с зоонимическими единицами показывают, что в этих двух носителей языков отношение к животным одинаковое, отличается только с точки зрения окружающей среды и ареала обитания животных.
8. В ваханских и английских пословицах и поговорках соматические элементы используются в зависимости от задачи и функции, а носители языка придают им разные оттенки значения.

Рекомендации по практическому использованию результатов исследования:

На основе выполненного исследования представлены следующие научные рекомендации по совершенствованию сопоставления пословиц и поговорок на разных языках:

1. Результаты настоящего исследования могут быть использованы как материал в научно-исследовательской работе и при разработке программ или разработке вопросов, связанных со сравнительным изучением пословиц и поговорок таджикского народа с лингвистической точки зрения.
2. Пословицы и поговорки этих языков в качестве иллюстраций также могут быть включены в учебники и этнографические материалы.
3. Сборник пословиц может использоваться при обучении фразеологии, лексикографии, лексикографии или разработке двуязычных энциклопедий, учебников и пособий в качестве наглядного пособия.
4. Результаты данного исследования могут быть использованы в качестве инструмента для улучшения выразительности и качества перевода при изучении английского языка в учебных заведениях.
5. Для переводчиков используемые в работе основные и наиболее распространенные пословицы и поговорки таджикского, ваханского и английского языков позволяют правильно подобрать синонимы или эквиваленты в языке перевода.

6. Для исследователей, проводящих сопоставительные исследования на основе пословиц и поговорок, данная работа может служить теоретическим и практическим материалом.
7. Изучение семантических особенностей ваханских пословиц и поговорок в сравнении с английским языком показало, что в сопоставляемых языках остается еще много аспектов, требующих отдельного исследования. Поэтому, учитывая важность перевода пословиц и поговорок, можно проанализировать и другие аспекты в контексте пословиц и поговорок.
8. На основе этого исследования выяснилось, что пословицы и поговорки имеют особые реалии, перевод которых с одного языка на другой невозможен. Поэтому переводчикам следует обращать внимание на тонкости пословиц и поговорок при переводе, чтобы при переводе они могли найти и использовать эквивалент того или иного языка в языке перевода.
9. Очень важное и ключевое место в пословицах и поговорках занимают зоонимы. Используя зоонимы, люди создали пословицы и поговорки, ярко отражающие национальный характер и языковое описание мира того или иного народа. Поэтому изучение зоонимов в пословицах и поговорках требует тщательной исследовательской работы по выявлению общей конструкции языкового описания мира разных народов.
10. Соматизмы также занимают одно из центральных мест в пословицах и поговорках. Поэтому на основе соматизмов также должна быть проведена комплексная научная работа, ибо они будут иметь немаловажное значение для отражения национальных особенностей.

**Основные положения диссертации были отражены в
следующих публикациях автора:**

**а) статьи в периодических изданиях, рекомендованных ВАК РТ при
Президенте Республики Таджикистан:**

- [1-А]. Парвояева Н.З. Семантическое сравнение фразеологических единиц ваханских и английских пословиц и поговорок / Н. Парвояева // Вестник Таджикского национального университета. Душанбе, 2018, № 3. – С. 115-118.
- [2-А]. Парвояева Н.З. Семантическая связь пословиц, поговорок и фразеологизмов в ваханском и английском языках / Н. Парвояева // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе, 2018, № 4. – С. 42-45.
- [3-А]. Парвояева Н.З. Отражение отношения человека к труду в пословицах и поговорках ваханских (в сравнении с английским)) / Н. Парвояева // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе, 2019, № 1. – С. 155-159.
- [4-А]. Матробиён С.К., Парвояева Н.З. Сравнение этнолингвистических особенностей пословиц и поговорок ваханского и английского языков (на

примере соматизмов) С.К. Матробиён Н.З. Парвояева // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе, 2020, № 7. – С. 27- 32.

- [5-А]. Мамадназаров А., Парвояева Н.З. Национально-культурные особенности пословиц и поговорок ваханского языка с компонентами зоонимами по сравнению с английским языком [Текст] / А. Мамдназаров., Н.З. Парвояева // Вестник Института языков. Серия филологических, педагогических, исторических и философических наук. – Душанбе, 2022. - № 2 (46). – С. 12-18.

б) Научные статьи, опубликованные в научных изданиях и журналах:

- [6-А]. Парвояева Н.З. Структурно-грамматические лексические особенности пословиц и диалектов ваханского и английского народов / Н.З. Парвояева // Сообщение Института языков. – Душанбе, 2016, 3 (23). – С. 61-65.
- [7-А]. Парвояева Н.З. Лексико-семантические пословицы и поговорки на ваханском и английском языках / Н.З. Парвояева [Текст] // Материалы международной научно-практической конференции «Русский язык в современных реалиях», посвященной Году туризма и народных промыслов. – Душанбе, 2018. –С. 49-55.
- [8-А]. Парвояева Н.З. Роль пословиц и поговорок как отражения совместной деятельности людей / Н.З. Парвояева [Текст] // Роль перевода в политической, экономической и культурной жизни общества // Материалы республиканской научно-практической конференции, посвященной «Году туризма и народных промыслов в Таджикистане 25 января 2018 года». – Душанбе, 2018. – С. 99-105.
- [9-А]. Парвояева Н.З. Ваханские пословицы и поговорки и их эквиваленты / Н.З. Парвояева [Текст] // Материалы XV Международной научно-практической конференции молодых учёных и студентов, посвящённой «Году развития села, туризма и народных промыслов (2019-2021)» Сборник тезисов. – Душанбе, 2020. – С. 622.
- [10-А]. Парвояева Н.З. Выражение чувства страха и тревоги в ваханских и английских пословицах / Н.З. Парвояева [Текст] // Материалы международной научно-практической конференции «Подготовка кадров для устойчивого развития туризма в Республике Таджикистан». – Душанбе, 2020. – С. 376-378.
- [11-А]. Парвояева, Н.З. Отображение семейно-родственных отношений в ваханских и английских пословицах и поговорках / Н.З. Парвояева [Текст] // Материалы республиканской научно-теоретической конференции, посвященной 30-летию Государственной независимости Республики Таджикистан, 30-летию образования ИТПС и Международному дню родного языка (19 февраля 2021 г.). – Душанбе, 2021. – С. 231-234.

СПИСОК СОКРАЩЕНИЙ:

ВАК РТ – Высшая аттестационная комиссия Республики Таджикистан

англ. – английский язык

букв. – буквальный

вах. – ваханский язык

и. др. – и другие

с. – страница

автореф. – автореферат

дис. – диссертация

смысл. – смысловой

Указ.соч. – Указанное сочинение

АННОТАТСИЯ

ба диссертатсияи Парвояе Нурҷаҳон Зармастовна дар мавзӯи «Хусусиятҳои милли-фарҳангии зарбулмасалу мақолҳои забони ваҳонӣ дар муқоиса бо забони англисӣ (таҳқиқоти забоншиносии фарҳангӣ ва қавмӣ)», ки барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори фалсафа (PhD)-доктор аз рӯйи ихтисоси 6D021300 – Забоншиносӣ (6D021302 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқобилавӣ) пешниҳод шудааст.

Калидвожаҳо: зарбулмасал, мақол, забони ваҳонӣ, водии Ваҳон, забони англисӣ, мардумони англисзабон, тоҷикони ваҳонизабон, милли-фарҳангӣ, этнолингвистика, забоншиносии қавмӣ, лингвокултурологӣ, забоншиносии фарҳангӣ, инъикоси арзишҳои ахлоқӣ, муносибатҳои оилавӣ хешутаборӣ, забонҳои муқоисашаванда, тасвири забони ҷаҳон, фаҳмиши олами атроф, зооморифзмҳо, соматизмҳо.

Диссертатсия ба пажӯҳиши хусусиятҳои муҳимми миллию фарҳангии зарбулмасалҳоро мақолҳои тоҷикони ваҳонизабон дар муқоиса бо зарбулмасалу мақолҳои мардумони англисзабон, таҳлилу таҳқиқи онҳо аз нигоҳи забоншиносии фарҳангӣ ва қавмӣ дар робита ба тасвири забони ҷаҳон ва бинишу андешаи соҳибзабонон ба олами атроф бахшида шудааст.

Вижагиҳои миллию фарҳангии зарбулмасалу мақолҳои забони ваҳонӣ дар муқоиса бо забони англисӣ, тавсиф ва ошкор намудани нишонаҳои умумӣ ва мухталифи типологии зарбулмасалу мақолҳо дар забонҳои муқоисашаванда, таснифи маъноӣ, тавсифи монандӣ ва фарқияти муодилҳо, таҳлили гурӯҳҳои маъноии зарбулмасалу мақолҳои мансуб ба забонҳои ваҳонӣ ва англисӣ ба сифати матлаби аслии диссертатсия қарор дода шудааст.

Зарбулмасалу мақолҳои забонҳои муқоисашаванда дорои хусусиятҳои ба худ хос буда, ҳамчун пажӯҳиши лингвофарҳангӣ ва этнолингвистӣ бори аввал мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Дар диссертатсия оид ба зарбулмасалу мақолҳо ҳамчун сарчашмаи маълумот доир ба фаҳмишу дарки ҷаҳони халқҳои забонашон беҳат, арзишҳои ахлоқии мардумони забонхояшон муқоисашаванда, анъанаҳои милли дар зарбулмасалу мақолҳо ва бархе аз махсусиятҳои милли тоҷикони ваҳонизабон маълумот дода мешавад. Ҳамчунон, баъзе вижагиҳои ҳувияти милли мардуми англисзабон ва тоҷикони ваҳонизабон дар зарбулмасалу мақолҳо мавриди муқоиса қарор мегирад. Аз ҷумла, инъикоси муносибатҳои оилавӣ хешутаборӣ, муносибат ба зан, муносибати инсон ба меҳнат, инъикоси анъанаҳои меҳмоннавозӣ, ифодаи эҳсоси тарсу ваҳм ва марг ва монанди инҳо дақиқ карда мешаванд. Вижагиҳои миллию фарҳангии зарбулмасалу мақолҳои ваҳонӣ бо унсурҳои зоонимӣ ва соматикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ, хусусан, хусусиятҳои маъноии зоомарфизмҳо дар зарбулмасалу мақолҳо ва таркибу ибораҳои ҷузъи ҳайвонотдошта, инчунин, хусусиятҳои миллию фарҳангии зарбулмасалу мақолҳои забонҳои ваҳонӣ ва англисӣ дар мисоли соматизмҳо бо далелҳои фаровони забонӣ нишон дода мешаванд.

Натиҷаҳои таҳқиқот дар омӯзиши фанҳои фразеология ва луғатшиносӣ, китобу дастурамалҳои дарсӣ, маҷмуаи зарбулмасалҳо, инчунин, дар омӯзиши забони англисӣ дар муассисаҳои таълимӣ ҳамчун воситаҳои тақмили ҳусни баён ҳангоми омӯзиши фанҳои хос истифода шуда метавонанд. Маводи диссертатсияро луғатнигорон дар тартиб-диҳии фарҳангномаҳои дузабона ва тафсири метавонанд ба кор баранд.

Қисмати назариявии қори диссертатсионӣ метавонад барои қорҳои пажӯҳиши минбаъда дар соҳаҳои забоншиносии фарҳангӣ ва забоншиносии қавмӣ ва барои ҳалли як қатор масъалаҳои амалӣ ва назариявии ин самт ҳамчун асос ва замина хидмат расонад.

Тавсияҳои методӣ ва амалии диссертатсия ва маводи онро ҳангоми таҳияи барномаҳо ва қоркарди масъалаҳое, ки ба таҳқиқоти муқоисавии зарбулмасалу мақолҳои мардуми тоҷик алоқаманданд, метавон истифода бурд. Зарбулмасал ва мақолҳои забонҳои мазкурро ҳамчун маводи мусаввар ба китобҳои дарсӣ ва лавозимоти кишваршиносӣ ворид кардан мумкин аст.

АННОТАЦИЯ

к диссертации Парвовой Нурджахон Зармастовна на тему: «Национально-культурные особенности пословиц и поговорок ваханского языка в сопоставлении с английским языком» (лингво-культурологическое и этнолингвистическое исследование), на соискание учёной степени доктора философии (PhD)-доктор по специальности 6D021300 – Языкознание (6D021302 – Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание).

Ключевые слова: *пословицы, поговорки, ваханский язык, Ваханская долина, английский язык, англоязычные люди, ваханоязычные таджики, национально-культурная, этнолингвистика, лингвокультурология, культурология, отражение нравственных ценностей, семейные и родственные отношения, сопоставляемые языки, языковая картина мира, понимание окружающего мира, зооморфизмы, соматизмы.*

Диссертация посвящена изучению важных национально-культурных особенностей пословиц и поговорок таджиков-носителей ваханского языка в сравнении с пословицами и поговорками англоязычных народов, их анализу и исследованию с точки зрения лингвокультурологии и этнолингвистики применительно к языковой картины мира, взглядов и восприятия окружающего мира носителями языков.

Основной предмет диссертационного исследования – национально-культурные особенности пословиц и поговорок ваханского языка в сравнении с английским, описание и выявление общих и различных типологических особенностей пословиц и поговорок на сопоставляемых языках, семантическая классификация, описание сходства и различия эквивалентов, анализ их семантических групп.

С целью показать национальные и культурные особенности впервые в качестве лингвокультурологического и этнолингвистического исследования были проанализированы пословицы и поговорки сопоставляемых языков. В диссертации детализируются сведения о пословицах и поговорках как источниках информации о понимании мира народов с бесписьменными языками. Приводятся сведения о нравственных ценностях народов сопоставляемых языков, национальных традициях в пословицах и поговорках, и некоторых национальных особенностях таджиков-носителей ваханского языка. Автор также приводит сведения об особенностях национальной идентичности англоязычных народов в пословицах и поговорках. Показывается отражение семейных и родственных отношений, отношение к женщинам, отношение человека к работе, отражение традиций гостеприимства, выражение чувства страха и смерти в ваханских и английских пословицах и поговорках. Анализируются национально-культурные особенности пословиц и поговорок с зоонимическими и соматическими элементами по сравнению с английским языком, в частности семантические и образные особенности зооморфизмов в пословицах и поговорках, конструкциях и

словосочетаниях с компонентами, включающими названия животных. Подробно рассматриваются также национально-культурные особенности пословиц и поговорок ваханского и английского языков на примерах соматизмов с приведением обширного языкового материала.

Результаты исследования могут быть использованы при изучении фразеологии и лексикологии, учебников и сборников пословиц, а также при изучении английского языка в учебных заведениях как средство повышения выразительности и качества перевода при изучении специальных дисциплин. Материалы диссертации могут быть использованы лексикографами при составлении двуязычных и толковых словарей.

Теоретическая часть диссертации может служить основой для дальнейших исследований в области лингвокультурологии и этно-лингвистики, а также для решения ряда практических и теоретических вопросов в этой области.

Методологические и практические рекомендации диссертации и ее материалы могут быть использованы при разработке программ и разработке вопросов, связанных со сравнительным изучением пословиц и поговорок таджикского народа. Пословицы и поговорки этих языков можно включать в учебники и этнографические материалы в качестве иллюстраций.

ANNOTATION

to the dissertation of Parvoeva Nurjahon Zarmastovna on the topic: «National and cultural characteristics of the proverbs and sayings of the Wakhani language in comparison with the English language (linguoculturological and ethnolinguistic research)», for the degree of Doctor (PhD)-Doctor of Philosophy in the speciality 6D021300 — Linguistics (6D021300 — Comparative historical, comparison and comparative linguistics).

Key words: *proverbs, sayings, Wakhani language, Wakhan valley, English language, English-speaking people, Wakhani speakers Tajiks, national-cultural, ethnolinguistics, cultural linguistics, cultural studies, reflection of moral values, family and kinship relations, comparable languages, linguistic world-image, understanding the surrounding world, zoomorphisms, somatisms.*

The dissertation is devoted to the study of important national and cultural characteristics of the proverbs and sayings of Tajik speakers of the Wakhani language in comparison with the proverbs and sayings of the English-speaking people, their analysis and research from the cultural linguistics and ethnolinguistic point of view of in relation to the linguistic picture of the world, views and perception of the world by native speakers.

The main subject of the dissertation research is the national and cultural characteristics of proverbs and sayings of the Wakhani language in comparison with English, description and identification of common and various typological characteristics of proverbs and sayings in compared languages, semantic classification and description of the similarities and differences of equivalents, analysis of their semantic groups.

The proverbs and sayings of the compared languages have their own characteristics, and as a linguocultural and ethnolinguistic research, they were analyzed for the first time to show their national and cultural characteristics.

In order to show national and cultural characteristics for the first time as a linguocultural and ethnolinguistic research, proverbs and sayings of the compared languages were analyzed. The dissertation details information about proverbs and sayings as sources of information about understanding the world of peoples with unwritten languages at the same time provides details about proverbs and sayings as sources of information about understanding the world of peoples with unwritten languages and contains the moral values of the peoples of the compared languages, national traditions in proverbs and sayings, and some national characteristics of Tajik speakers of the Wakhani language. The author also provides information about the peculiarities of the national identity of the English-speaking peoples in proverbs and sayings. This shows the reflection of family and kinship relations, attitude towards women, a person's attitude to work, reflection of the traditions of hospitality, expression of the feeling of fear and death in Wakhani and English proverbs and sayings. The national and cultural characteristics of proverbs and sayings with zoonymic and somatic elements in comparison with the English language are analyzed, in particular, the semantic and characteristics of zoomorphisms in proverbs and sayings, constructions and phrases with components that

include the names of animals. The national-cultural characteristics of the proverbs and sayings of the Wakhan and English languages are also considered in detail on the examples of somatisms with the extensive linguistic material.

The research results can be used in the study of phraseology and lexicology, textbooks and collections of proverbs, as well as in the study of English language in educational institutions as a means of increasing the expressiveness and quality of translation in the study of special disciplines. The dissertation materials can be used by lexicographers when compiling bilingual and explanatory dictionaries.

The theoretical part of the dissertation can serve as a basis for further research in the field of cultural linguistics and ethnolinguistics, as well as for solving a number of practical and theoretical issues in this area.

The methodological and practical recommendations of the dissertation and its materials can be used in the development of programs and the development of issues related to the comparative study of proverbs and sayings of the Tajik people. Proverbs and sayings of these languages can be included in textbooks and ethnographic materials as illustrations.